

Horváth Emil

Az interjút készítette: Tímár Lajos
Szerkesztette: Kádár Judit
Kecskemét, 2013.

Család: a tiszántúli és a kiskunsági ág

Nagyapám 1919-ben halt meg. Édesapám még akkor 13 éves volt, ő 1907-ben született. Nagyapám a miskolci megyeházán volt alkalmazásban, de megbetegedett, már a háború alatt. 1865-ben született, tehát idősebb volt már akkor, 54 éves volt, mikor meghalt Tardon. Ő elvált az első feleségétől, akit nem is ismertünk. Amúgy nagyapám családja tiszadorogmai származású; az egy református falu, és ő is református volt. Nagyanyámat valahogy kommandálták neki – nem tudom, abban az időben hogy volt –, 1898-ban esküdtek.

Nagyapám meghalt reformátusként egy olyan faluban, ahol egyetlenegy se volt református, mert színgkatolikus falu volt Tard. Az akkori plébános nagyon prűszkölt egy kálvinista ellen. Mikor nagyanyám ment bejelenteni, hogy nagyapám meghalt, és sírhelyet kért a temetőben – amelyik katolikus temető volt –, nagy mérgesen azt mondta a plébános, hogy temessék azt a kálvinista kutyát a temető árkába. Ez volt az első pápista seb, ami érte a családot. Na, de a tardi jegyző jóban volt nagyapámmal, mivel a megyeházán keresztül kapcsolatba voltak, ezért a szomszéd Cserépfalu lelkészét kérte, hogy jöjjön eltemetni a nagyapámat. Ez persze egy katolikus faluban nagy szenzáció volt, mert hintóval jött a nagytiszteletű úr temetni. Ez volt az első emlék, amit édesapám őrzött mindig.

Édesapám volt a harmadik gyerek, utána született még egy húga, négyen voltak testvérek. Édesapám polgári iskolába járt Miskolcon, míg a nagyapám ott volt a megyeházán alkalmazásban, de amikor nagyapám '19-ben meghalt, akkor majdnem minden abbamaradt. Később édesapám bejárt újra Miskolcra, de akkor már dolgozni. Mivel félárva gyerek volt – az akkori nehéz körülmények között, háború után –, '28-ban azt mondta, hogy ő nem marad ott, fölmegey Pestre. Az az igazság, hogy a vagyont meg a földet a másik három testvére örökölte, és ő nagyon elkeseredett

ezen, hogy neki nem jut tulajdonképpen semmi. A legidősebb testvér gazdálkodó volt, ő örökölte a földnek jó háromnegyed részét. Apám másik nővére bábaképzőbe járt Debrecenben, a tanulására – azt hiszem, két éves volt akkor a bábaképző – adtak el földet meg egyebeket nagyanyámék, és azt mondták, hogy az örökségét megkapta abban, hogy kitanítatták.

Édesapám fölült egy kerékpárra és egy aktatáskával elindult Tardról Pestre, hogy ő új életet kezd. Ennyi volt: egy aktatáska meg egy kerékpár – még a kerékpárt is maga vette.

A Weiss Manfrédnél kapott állást Csepelen¹; a mi későbbi házunk olyan 300 méterre volt a gyártól. Tán egy hónapig dolgozott a gyárban, de az nem tetszett neki, azt mondta, hogy ő ennél többre hivatott, és akkor nyitott egy kis boltocskát. Amikor édesapám fölkerült Pestre, az édesanyám nővérénél kapott szállást, albérletet, és így ismerekedtek meg édesanyámmal, ott találkoztak. Aztán ebből a találkozásból udvarlás lett, házasság lett. 1935. október 3-án házasodtak, én pedig 1936. augusztus 2-án születtem. Sajnos nekem nincs testvérem.

Édesanyám kiskunlacházi kun, ősi református családból származott. Anyai nagyapám kisbirtokos volt, de közben fuvarozó is. Akkor még kellett Pestre a szénát fölhordani – mert rengeteg ló volt, még hintók voltak –, úgyhogy abból, hogy ő Pestre hordta föl a terményt, jól ment a családnak, és elég szép nagy birtokuk is volt. Négyen voltak édesanyámék testvérek, Kiskunlacházán éltek. Édesanyám a legfiatalabb volt, ő '13-ban született. A nagyszüleim meghaltak nagyon korán, és édesanyám nem szeretett akkor már otthon, mert a bátyja megnősült a szülők halála után, és akkor már olyan idegen lett. Kicsit fáj nekik, hogy ami az övéké volt, abba beleült az új menyecske, és azután ő nagyon sok időt töltött Pesten, illetve Csepelen a nővérénél, és ott ismerkedett meg édesapámmal, tehát a tiszántúli ág meg a kiskunsági ág találkozott.

Az egész telep hozzánk járt vásárolni

Mikor a szüleim összeházasodtak, utána is Csepelen éltek, a gyár-kolóniával szemben laktunk. Édesapám legelőször inkább csak zöldséget, gyümölcsöt árult,

aztán látta, hogy jól megy az üzlet, és akkor egy év múlva már egy vegyeskereskedést nyitott. Velünk szemben a tisztviselő-telep volt, és az értelmiségi társaság általában azért többet költ, mint mondjuk a munkások, úgyhogy nagyon jól ment az üzlet. '31-től '34-ig annyi jövedelme volt édesapámnak, hogy föl tudott építeni egy nagyon szép üzletet raktárral, ami utána is megmaradt. Tulajdonképpen ma is megvan az épület, ha le nem bontották; nem tudom, mi lett vele, mert nem voltunk Csepelen, azt hiszem, már '95 óta.

Két évig laktunk a 81-es szám alatt Csepelen, 1940-ben épült meg az új házunk. A régi házra '44-ben egy tízmázsás bomba esett, semmi abból nem maradt, még a dombból se, amin volt a ház. Az üzlet megvolt egészen 1952-ig, amikor szeptember 8-án – éppen megebédeltünk – három ember belépett, lerántotta az utolsó a redőnyt és azt mondta, hogy „a nép nevében lefoglaljuk”. És nekünk egy félórán belül ki kellett az üzletből menni. Mindent ott kellett hagyni, az árukészletet, mindent. Másnap reggel megnyílt benne a közért. Így aztán államosítással elkerült az üzletünk, a házunk, és amikor később visszaadták, akkor rokonok telepedtek bele.

A Weiss Manfréd Műveknek háború előtt sok zsidó alkalmazottja volt, a tisztviselő-telepnek kilencven százaléka zsidó volt.² Ugye ezek mérnökök voltak, üzemvezetők, tehát tulajdonképpen munkás nem volt. Akkoriban gyakran elmondták azt a viccet, hogy a kisgyerek elmegy az apjával egy bányász-temetésre. Nagy tömeg van, sok koporsó, és akkor kérdezi a kisgyerek, hogy „Apu, ez milyen ez a bácsi, aki ott van?” – „Hát az a katolikus pap bácsi abban a cifra ruhában”. – „És abban a fekete ruhában?” – „Az a református”. – „Na, de hát zsidó nincsen?” Azt mondja az apja: „Te hülye kisfiam, nem minisztérium robbant, hanem bánya!”

A vásárlóközönség, több mint fele zsidó származású volt. De semmi problémánk nekünk nem volt, mi nagyon jóba voltunk velük, vagyis a szüleim, mert én még kisgyerek voltam '44-ig, akkor voltam nyolc éves. Velünk szemben is lakott egy zsidó család, úgy hívták őket, hogy Kardosék, ami magyarosított név volt. Igen jó viszonyban voltunk velük. Editke, a lányuk olyan idős volt, mint én, és ő volt az egyetlen játszótársam. Érdekes, hogy nem engedtek senkit be Editkéhez játszani, se lányt, se fiút, csak engem. Evvel nem dicsekedni akarok, de hát nem a proli

gyerekekkel engedték játszani, hanem velem. A házuk a bombázások alatt porig égett, de akkor már nem ők laktak benne, mert őket '44-ben kitelepítették onnan.

Akkor jött talán – ahogy mondták – a „nyilas-éra”, utána pedig a bosszú időszaka, amikor kialakult ez az úgynevezett antiszemitizmus, legalábbis én így tapasztaltam, mert '45 után egy pár asszony visszajött a környékről és keresték a holmijukat. Az egyik szomszédunknál például lerángatta a felismert ágyterítőt az egyik asszony, mikor megjött. A második szomszédba is eljött az egyik asszony, aki már a gettóba került oda – az a rész ott gettó volt³ –, és amikor megjött, hozott magával két-három embert, és akkor azt mondta, hogy „innen nyolc lépés, innen négy lépés...”, és ott elkezdtek ásni. És egy nagy kazettában egy csomó aranyat, ékszeret találtak. Azt ők ásták el; volt ott valamikor egy sufni, és annak a küszöbe alá ásták el. És akkor elkezdte mondogatni ott az egész rokon-társaság, hogy ha ők ezt tudják, akkor már milyen gazdagok lennének. Bezzeg – mondták – az ilyen meg olyan zsidók most is nyertek.

Mi Kardosékkal nagyon jó viszonyban voltunk, de tulajdonképpen az egész telep hozzánk járt vásárolni, és mindenkivel nagyon jóban voltunk. Ott voltak például Diamant néniék. A bácsi akkor halt meg, és édesanyám ott volt velem a temetésén a zsidótemetőben. A néni olyan hálás volt, hogy valami ajándékot is adott édesanyámnak, amiért elment a temetésre. Ilyen viszony volt. Jó vevőnk volt, még most is előttem van Diamant néni, aki egy jó kis kövér zsidóasszony volt konttyal, és engem is nagyon szeretett mint kisgyereket. Szegény édesapám – meg édesanyám főleg – nagyon sajnálta ezeket, akiknek mindent ott kellett hagyni, és nem maradt tulajdonképpen semmijük. Amikor hajtották őket munkára, mielőttünk mentek el, az üzlet előtt, és akkor édesapámék mindig egy nagy kosár kenyeret fölvtak, és ahogy mentek, próbáltak odaadni nekik egy-egy darab kenyeret.

A fél város elpusztult

'44 nyarán, júliusban volt egy csepeli szőnyegbombázás,⁴ és úgy, ahogy volt, dombostól, mindenestől a szülőházamat elvitte a bomba. De mi akkor már nem ott laktunk, mert '40-ben átkerültünk az új házukba. Ott az egész ház alatt vasbeton pince volt, kijelölték légópincének. Az első szőnyegbombázáskor, amikor főleg

gyújtóbombákat dobtak le Csepelre, a velünk szemben lévő ház porig leégett azon az éjszakán. A mi házunkra kilenc gyújtóbomba hullott, szerencsére csak kettő gyulladt meg. Foszforos bombák voltak ezek, és édesapám a pincelépcsőn állt, nézte, hogy potyognak a bombák és észrevette, hogy a ház fölöttünk világít. Fölugrott a lépcsőn, de akkora már elő kellett készíteni a tűzoltó-homokot, mindent, ami akkor kellett, és eloltotta. A légópincében 102-en voltunk, és a nagy bombázás '44. április 3-án volt. Úgyhogy porig égett a szemben lévő ház, a miénk megmaradt.

Édesapám másnap fogott és levitt Kiskunlacházára a rokonokhoz, hogy ne énvelem kelljen ott foglalkozni, meg talán azért is, hogy én megmaradjak. Volt egy 250-es Triumph motorja édesapámnak, akkor ültem először hátul, amikor április 4-én levitt Kiskunlacházára, mert azelőtt mindig a tankon ültem kisgyerekkoromban. Utána az egész nyarat Lacházán, a nagynénéméknél töltöttem – a szüleim minden hétvégén lejöttek – egészen november 2-ig. Akkor visszavittek Csepelre, és november 3-án Kiskunlacházát elfoglalták az oroszok. Tehát egy nappal hamarabb sikerült hazatérni. Nagyon jól is volt, mert sok félelmem volt, hogy ők ott voltak a bombázás alatt. Az összes templom romba dőlt Csepelen, a katolikus templom is porig égett. A mi templomunk, ahol én később az első prédikációmát elmondtam, akkor az már készen lett, de annak is a tetejét levitte a bomba. Szóval teljes pusztulásra ítélték Csepelt. Éppen a gyárak miatt.

A nagy bombázásnál, amikor a templomok elpusztultak meg a fél város elpusztult, a mi házunkra hála Istennek nem esett bomba, de egy cserép sem maradt a háztetőn. Reggel volt ez a légitámadás, és édesanyám – így mesélte el – a kasszát beleöntötte egy szatyorba, és fölugrottak a kerékpárra. Csepelnek a külső részén volt édesanyám nővéérének a háza, és annak a szomszédjában volt egy bunker, amiről azt mondták, hogy ez kibír még egy tízmázsás bombát is. Ott építették, ma is megvan a ház. Méteres papírbálákat raktak rá, valami harminc papírbála volt, annak a tetején a föld, alatta a gerendázat, hogy a bombát fölfogja. Megszólaltak a szirénák, mentek, két km-re van a házunktól ez a légópince. Szegény édesanyám olyan ideges volt, hogy az út menti árokba kerékpárostól bement, mikor jöttek az amerikai gépek és egy sorozatot adták le a menekülőkre. Aztán mikor az első roham elment, fölugrottak, bementek a bunkerba, éppen beestek az ajtón, mikor egy hatalmas bomba tíz méterre a bunkertől leesett, de hát ők már benn voltak. Szemük,

szájuk telement földdel, mindennel, de már ott voltak, nem is érte őket semmi baj. Mikor lefújták a riadót, visszamentek a segéddel, az inassal, és édesapám, édesanyám elkezdtek a romok eltakarítását.

„Készültél, fiam?”

Csepelen kezdtem az állami iskolát, két évet jártam '44-ig. Kiskunlacházán beírtattak a református iskolába szeptemberben, és novemberig ott jártam, aztán visszakerültem Csepelre. A háború vége felé, azt hiszem január 17-én jöttek be az oroszok Csepelre, utána nem sokkal megindult a tanítás. Az oroszok befészkeltek magukat az iskolába egy ideig, de aztán renoválták az épületet.

Amikor az első négy osztályt kijártam, akkor alakult a bencések gimnáziuma – ez volt Csepelen az egyetlen gimnázium –, Jedlik Ányos Gimnáziumnak⁵ hívták. Ma is úgy hívják, de most már állami gimnázium, azt nem adták vissza az egyháznak, legalábbis nem tudok róla. Akkor még úgy volt, hogy nyolc gimnázium volt és négy általános iskola, tehát a negyedik általános után én mentem első gimnáziumba, mert a szüleim nem akartak polgárba adni. A gimnáziumban 65-en voltunk, és hárman voltunk reformátusok, meg egy evangélikus volt a 65 közül, de én nem éreztem nagyon kellemetlen dolognak, hogy katolikus gimnáziumba járok. Mikor bejött az osztályfőnökünk, Zsigmond atya délben, hogy elmondják az Ave Maria-t, a katolikus imát, akkor azt mondta, hogy a más vallásúak kimehetnek a folyosóra. Más vallásúak kiballagtunk a folyosóra, és utána folytatódott a tanítás. Nekünk külön vallásóra volt.

Egy kicsit előre ugrok. Győrbe kerültem lelkipásztornak, oda Pannonhalma nem messze van. Elmegyek Pannonhalmára, megkeresem Zsigmond atyát – Kapcsándi Zsigmondnak⁶ hívták az osztályfőnököt –, hogy mi van vele. Persze ő akkor már elég öreg volt, de még a beiktatásomra is eljött Győrbe, és a régi szóval kérdezett, mert ugye mindig, ha feleltetett, akkor azt mondta: „Készültél, fiam?” És mikor ott álltam palástban, odaáll elélem reverendában, és azt kérdezi: „Készültél, fiam?”

Gimnáziumba ezt a két osztályt jártam, mert második gimnázium után államosították a Jedlik Katolikus Gimnáziumot, és 7-8. osztályban visszakerültem az általánosba – folytatódott ugyanaz az osztály államosítva. Jöttek olyan tanárok, akik pont az

ellenkezőjét hirdették, mint amit előtte tanultunk – ünnepeltük például Sztálin születésnapját –, tehát egy egészen más világba csöppentünk.

Édesapámmal úgy beszéltek meg, hogy én nem akarok a csepeli gimnáziumba járni. Draskóczy Lászlónak, a csepeli régi lelkipásztornak az öccse a Lónyay utcai Református Gimnázium⁷ igazgatója volt, Draskóczy Istvánnak⁸ hívták. Ahhoz mentünk be, mint ismerőshöz, hogy szeretnék oda járni, és akkor beírtak, ott kezdtem a gimnáziumot, akkor már négy gimnáziumi osztály volt. Én könyvszerető ember voltam kisgyerekkoromtól, és a Lónyayban nagyon szerettem a magyartanáromat. Lengyel Lajosnak⁹ hívták, és „Zeusz” volt a beceneve, mert nagy sörénye volt. Jópofa ember volt, sokszor bejött és azt mondta: „Na, köszöntsétek az öreg Zeuszt!” – és így kezdte a tanítást. Ő maradt meg legjobban bennem a gimnáziumból.

Pechemre két év múlva államosították a Lónyayt, és onnan azt az osztályt szétrakták három vagy négy pesti gimnáziumba. Engem nyolc osztálytársammal együtt a Fáy Gimnáziumba raktak, ott is érettségiztem 1954-ben.

A sámueli ige

Vasárnap délután születtem, augusztus 2-án, édesanyám azt mondta, hogy én vasárnapi gyerek leszek. Ő bibliaolvasó, hívő asszony volt, és olvasta Sámuel I. könyvében, amikor Anna felajánlja a kis Sámuelet, hogy az Úrnak legyen szentelve. *[1Sámuel 1,11]* És így nevelt. Én ott voltam négyéves koromtól kezdve a csepeli templomban, őmellette ültem, mindig a második sorban. Előttünk ült a nagytiszteletű asszony a gyerekeivel, én pedig a második pad szélén ültem, mert én onnan fölláttam a szószékre és az nekem nagyon tetszett. Draskóczy Lászlónak hívták a lelkipásztorunkat akkor, meg is van még az a Bibliám, amit '45-ben tőle kaptam – az első teljes Bibliát, mert addig csak Újszövetségem volt. '45-ben nálunk volt egy családi istentisztelet, és akkor hozta nekem ajándékba.

Ott ülünk a padban, nagytiszteletű úr magyaráz, hogy mindent az Isten teremtett, a csillagos eget, a földet, az állatokat... és a fia – úgy hívták, hogy Jancsika, Draskóczy János – egyszerre fölkiabált, hogy „Apám, a kokacot is?” Hát persze derűtség futott

végig a templomon, és én kérdeztem édesanyámtól félhangon, hogy mi az a kokac. Persze csitított, és folytatódott az istentisztelet, de ilyen élményeim maradtak.

Apai nagyanyám katolikus volt, és mikor megszületett édesapám – Tardon ugye nem volt ott református lelkész –, katolikusnak keresztelték, de nem volt tulajdonképpen templomba járó szegény. '40-ben, mikor édesapámat operálták, apácák voltak a nővérek a kórházban, és természetesen volt kórházi káplán. Tudták, hogy édesapám nagy műtét előtt áll, mert akkor még a vesekivétel nagyon nagy műtétnek számított. Mindenkinek be volt írva, hogy milyen vallású, neki be volt írva, hogy római katolikus, és odament hozzá a káplán, hogy „Fiam, hát nem akarsz-e gyónni?” Édesapám mondta, hogy ő nem gyónt soha, mert úgy adódott az élete, de hát, meg van keresztelve. „És akkor nős vagy, gyereked van?” – „Igen”. – „Milyen vallású a feleséged?” Mondta, hogy református. „És a gyereked?” – „Református”. – „És hol esküdtetek?” – „Hát református templomban Kiskunlacházán”. Erre a káplán fölugrott: „Akkor el fogsz kárhozni, mert eldobtad az igaz anyaszentegyházat” – azzal kivonult műtét előtt egy órával a teremből.

Édesapámnak ez olyan fájdalmat okozott – nem a vallása miatt, de ez a magatartás borzasztó csapás volt neki –, hogy utána ő csak velünk járt a református templomba, és úrvacsorázó református emberré lett. A szüleim később lekerültek Bogyiszlóra, ahol harminc évig lekipásztor voltam, ott is lettek eltemetve, abba a kriptába kerülünk majd mi is a feleségemmel, ahol ők vannak. Édesapám át nem tért, de reformátusként élte le az életét 73 éves koráig. Azt mondták neki, amikor '40-ben operálták, hogy egy-két évig, ha nagyon vigyáz magára, akkor el fog élni. 33 éves volt akkor, és élt hála Istennek 73 évig fél vesével, és dolgozott, mert ugye az élet egészen másképp alakult '52 után, amikor államosítottak bennünket.

Elvégeztem a nyolcadikat, és amikor konfirmáltam – éppen május 28-án, a nevem napján –, azzal az igével áldott meg Ágai László, a lekipásztorom, hogy „Azt mondja az Úr: Neveden szólítottalak, enyém vagy!” [Ézsaiás 43, 1] És úgy is éreztem, hogy én odatartozom. Vasárnapi ember vagyok.

1954-ben érettségiztem, azért az egy elég veszélyes korszak volt. Én mindig lekipásztornak készültem tulajdonképpen a lelkem mélyében, de nem mondhattam

meg a gimnáziumban, hogy teológiára akarok menni. Azt mondtam, hogy elmegyek pedagógiai főiskolára Egerbe. Föl is vettem Egerbe, és fölvettem a teológiára is, mert én oda is jelentkeztem. Aztán kaptam értesítést Egerből, hogy megvan a helyed a kollégiumban, miért nem jössz – és akkor visszaírtam, hogy én máshova megyek.

Az én lelkipásztorom, mikor konfirmáltam, másnap azt mondja, hogy beíratott engem a gyermekmissziói továbbképző tanfolyamra, hogy gyermekmissziói munkás lehessenek, tehát gyerekcsoportot taníthassak hittanra. Pasaréten volt ez a három-négyhetes tanfolyam, ott megtanultuk, hogyan kell gyerek istentiszteletet vezetni, aranymondást tanítani... bár én mindig jártam templomba, és ezt már tudtam. Attól kezdve Csepelen én vezettem a gyerek istentiszteletet. Tehát konfirmáltam 14 évesen, és 14-18 éves koromig gyermekmunkában vettem részt. Végeredményben ez egy alapképzés volt.

Egy fél évvel a konfirmáció után Ágai László behívatott a lelkészi hivatalba és azt mondta: „Nagyon szépen írsz, te leszel a presbiteri jegyző”. A következő presbiteri gyűlésen megválasztottak presbiteri jegyzőnek, és utána 1957 tavaszáig én vezettem a csepeli presbitérium jegyzőkönyvét. Vezettem jegyzőkönyvet, vezettem anyakönyvet és vezettem a pénztárnaplót 15-16, 17 évesen. Evvel nem dicsekedni akarok, mert akkor prűszköltem; el lehet képzelni, hogy mit jelentett az 15 évesen, hogy még ide mentem, oda mentem volna, de nem lehetett, mert Ágai nagyon szigorúan vett. Aztán elkövetkezett az érettségi, és mondtam a lelkészünknek, hogy szeretnék teológiára menni. „Úgyis tudtam, hogy az akarsz lenni” – ilyen stílusban válaszolt.

Jelentkeztünk a pesti Teológiára, ott ismertem meg Varga Lászlót.¹⁰ Mentem le a lépcsőn a konfirmáló ruhámban – mert nem volt másik, akkor nagyon nehéz élet volt –, és szemből jött föl egy nyurga kölyök: „Áldás, békesség!” – „Áldás, békesség!” Azt hitte, hogy én már teológus vagyok. Kiderült, hogy én is jelentkezni jöttem, mint a többi negyvenkettő. Ennyien jelentkeztünk a teológiára 1954-ben, de az Állami Egyházügyi Hivatal 15-ben szabta meg a felvehető keretet. Pápát meg Sárospatakat akkor már elvették, maradt a pesti és a debreceni teológia.¹¹ Fölvételi vizsga volt énekből, bibliaismeretből és utána azzal váltunk el – például Varga Lászlóval is –, hogy na, vajon találkozunk-e szeptemberben? És szeptemberben találkoztunk.

A felvételi után jó pár hét telt el, a professzori kar kiválasztotta azokat, akiket akart, megkaptam a levelet, hogy kedves fiam, örömmel jelentem, hogy fölvevünk – Pap László dékán¹² írta alá. Persze én fogtam magam, kerékpárra ültem, mentem föl a csepeli lelkészi hivatalba, hogy fölvettek a teológiára. Azt mondja Ágai, aki egy kicsit furcsa ember volt: „Jól van, akkor vasárnap délután te prédikálsz”. Én csak néztem: de hát hogy? „Tudod te, szépen leírod a prédikációt, megtanulod, és el fogod mondani vasárnap délután”. S vasárnap délután – nyilván nem palástban, de a konfirmandus öltönyömben – volt tulajdonképpen az első fölszentelésem. Ágai a délutáni istentisztelet után tartott egy rövid áhítatot még, bemutatott a gyülekezetnek (mindenki ismert, mert ott élünk), és mondta, hogy az igét, a sámueli igét most egy kicsit befejezzük, mert az Úrnak lett szentelve. Mert Anna mondta, hogy az Úrnak lesz szentelve.

Teológia

Elkezdődött a teológia a fogadalomtétellel szeptember 16-án vagy 17-én, és vasárnap, mikor elmegyek a templomba Csepelen, egy levelet nyom a kezembe Ágai László, a lelkészünk: „Olvasd el!” Egy engedély volt tőle arra, hogy kiegészítő segédlelkészi szolgálatot végezhetek palástviselési engedéllyel. Elsőéves teológus koromban! Az első olyan istentisztelet, amit palástban végeztem, advent első vasárnapja volt. Három istentiszteletet tartottunk – reggel nyolckor, délelőtt tízkor és délután ötkor –, és én a reggel nyolc órás istentiszteleten prédikáltam, úrvacsorát osztottam palástban. Ez számomra olyan volt kicsit, mint a mennyország.

Csepelen mi a diktatúrából akkor nem éreztünk semmit. Nagyon mozgalmas volt a gyülekezeti élet, '45 után, a háború után annyira megújult, hogy a 400 ülőhelyes templom minden vasárnap mindhárom istentiszteleten zsúfolásig volt.

Ment az élet, a teológián tanulni kellett. Én hazajártam. Első évben nem is volt szobám a kollégiumban, másodévtől volt szobám, de nem szerettem benn, mert ott nagy nyüzsgés volt, nem lehetett úgy tanulni, ahogy szerettem volna. Otthon volt az én kis szobám, ott voltak a könyveim, az egész életem, egyszóval nekem az volt a jó. A teológián sem lehetett nagyon sokat érezni a diktatúrából. Jártunk gyülekezetbe,

jártunk teológusnapra, tehát végezhetjük azért végeredményben a munkánkat. Az fájdalmas dolog volt, hogy Ravasz Lászlót¹³ száműzték a Kálvin térről és aztán Muraközy Gyulát¹⁴ meg az akkori úgynevezett nagy papokat.

Nagy ünnepeken jártunk legációba, én Tahitótfalut és Leányfalut választottam legációs helynek. Tahitótfaluban Ecsedy Aladár¹⁵ volt a lelkipásztor, aki országos hírű lelkész volt, aztán Kovács István, aki teológiai professzor volt, Muraközy Gyula, aki Kálvin téri lelkész és Sebestyén Andor, aki kelenföldi lelkész volt. Őket mind száműzték Pestről, aztán '56-ban visszakerültek, de ez a legáció még 1955 pünkösdjén volt. Bemegyek a templomba prédikálni, és látom, hogy az első padban ott ül Muraközy Gyula, mellette Sebestyén Andor, Kovács István, és a Mózes-székben *[a lelkész ülőhelye a szószék alatt jobb vagy baloldalt – a szerk.]* ott ül Ecsedy Aladár. És én mint másodéves teológus ennyi nagy ember előtt mondtam a prédikációt. Nagyon kedvesek voltak, körbevettek utána. Ecsedy Aladár nagyon aranyos ember volt, akivel később is jó barátságban voltunk, meghívtam Bogyzslóra is prédikálni, mikor már ott voltam. Másnap elmegyek Leányfalura is – egy kis imaház volt ott a szeretetotthonban –, és nem más ült ott az első sorban, mint Ravasz László, aki odakerült, ott élt. Attól kezdve, nem azt mondom, hogy sűrűn, de elég sokszor találkoztam vele, jártam teológusként is hozzá Leányfalura beszélgetni.

Budai Gergely,¹⁶ aki a harmincas évek elején lett újszövetségi professzor, nekem a legkedvesebb professzoraim közé tartozott; nagyon jópofa, kedves és tényleg közvetlen ember volt. Akkor ment nyugdíjba, de még az első két évben a görög nyelvet és az újszövetségi tantárgyakat második évben ő adta le. Nagyon kedves tanárom volt, nyilván azért is, mert ezeket a tantárgyakat is szerettem. Utána még jó ideig kapcsolatban voltunk. Ő egy darabig még a Teológián lakott, aztán ki kellett onnan mennie, mert akkor már nem volt professzor. A Pozsonyi úti templomnál volt egy nagy parókia, ott kapott lakást. Többször is voltam nála, de nem egyedül, mert ott volt Varga Laci is és még többen. Budai Gergely könyvtárát nagyon csodáltam. Németh László mondta az egyik lelkész ismerőséről, hogy „Ez olyan ember, akinek faltól-falig ér a könyve” – hát Budai Gergelynek is faltól-falig ért a könyve.

Az egyháztörténetet Csekey Sándor¹⁷ adta le. Ő felvidéki származású volt, egy kicsit palócosan beszélt. Azt mondta, hogy „Én vagyok a ti átyátok” – úgy is hívta mindenki,

hogy „az Atya”. Nekik nem volt gyerekük, és a felesége nagyon kedvelt engem, sokszor hívott is: „Jöjjön Emilke, mondja el, mi újság a Teológián!” – engem mindig Emilkének hívtak. Ott laktak benn a Teológián a régi püspöki lakásban, ami Ravasz Lászlóé volt, és amikor neki el kellett hagynia, akkor Csekey Sándor kapta meg, illetve aztán az özvegye, mert hatvan évesen, aránylag fiatalon Csekey Sándor meghalt. '56. február 16-án temették. Borzasztó hideg volt a Farkasréti temetőben, agyonfagyva, de mégis ott voltunk mindannyian, mert tényleg nagyon szerettük Csekey Sándort, és általa az egyháztörténetet is megszerettük.

Budai Gergely után Czeglédy István¹⁸ tanította nekünk az Újszövetséget. Az ő édesapja Czeglédy Sándor¹⁹ volt, a bibliafordító, aki először pápai, aztán győri lelkész volt, és Győrből hívták meg Ceglédre, a Nagytemplomba. Ágai László, az én csepeli lelkipásztorom, aki Cegléden nevelkedett jól ismerte Czeglédy Sándort. Ő Erdélyben született, de az édesapját – aki Áprily Lajosnak volt a tanártársa Nagyenyeden – az első világháborúban lelőtték.²⁰ Áprily írt is egy költeményt az emlékére, az volt a címe, hogy *László*. Ágai László, aki 1916-ban született egész kicsi volt még, amikor az édesapja '17-ben meghalt. Az édesanyja nem akart egyedül maradni, de hát ott volt a csecsemő. Volt egy rokonuk Cegléden, és annak odaadták, hogy legyen az övék, az édesanyja pedig hozzáment egy román emberhez, avval is élte le az életét.

Czeglédy Sándornak fantasztikus munkássága volt: fordította az Újszövetséget, utána lefordította a teljes Bibliát, ki is adták név nélkül, de a mostani Bibliának is – amit most újrafordítottak – az ő fordítása az alapja, azt dolgozták át. A régi, első kiadású Bibliában így is volt, hogy „Károli Gáspár fordítása, Czeglédy Sándornak a revíziója alapján fordította a Magyar Bibliatanács Újszövetségi Szakbizottsága”. Czeglédy Sándor ott halt meg Cegléden '45-ben. Ágai László sokszor mesélte, hogy egy szekrényből csináltak neki koporsót, úgy vitték ki a fiait a temetőbe az ostrom alatt.

A fia, Czeglédy István először nagysallói lelkész volt – mert kitelepítették Ceglédre –, onnan került a Salétrom utcába Budapesten, és amikor Budai Gergely nyugdíjba ment, ő lett az újszövetségi professzor. Vele szintén nagyon jó viszonyban voltam. Nagyképűen hangzik, hogy jó viszonyban volt egy teológus a professzorával, de én

még a palástot is tőle kaptam. Ez a palást eredetileg Ravasz Lászlóé volt, egy jubileumra kapta. Ő átadta a vejének, Szabolcska Lászlónak,²¹ aki Buda hegyvidéki lelkész volt, és mikor Szabolcska László meghalt, akkor az özvegye a Teológiának adta négyszáz forintért, hogy mégis valami neki is jusson, mert hát nagyon rossz körülmények között éltek a lelkészek akkoriban. És ezt a palástot kaptam én meg Czeglédy Istvántól.

Az '56-os forradalom után, amikor Pap Lászlónak le kellett mondani a dékánáságról, főjegyzőségről, és eltávolították a Teológiáról, Czeglédy István lett az utódja. Ő bízott meg a kurzustár vezetésével, a tananyag sokszorosításával. Az nagyon nagy felelősség volt. Megint nagyképű leszek – hát miért ne, már öreg vagyok, már lehetek –, de még Czeglédynek, a dékánnak sem volt kulcsa a kurzustárhoz, csak nekem. Egészen negyedéves koromig kurzustáros voltam, tehát az előadások anyagainak sokszorosításáért én voltam a felelős. Megkaptam a professzoroktól a kéziratot, azt le kellett stencilpapírra gépelni, annyi példányban sokszorosítani az akkor még tekerős sokszorosítón, ahány példányban kellett és kiadni a diákoknak. És ez azt is jelentette, hogy nekem kellett menni a Szalay utcába, az ÁEH-ba²² minden kiadványt engedélyeztetni, mindegyikből egy példányt leadni. A sokszorosító gépért is én voltam a felelős. A kurzustár egy előszobából, egy belső szobából és abban egy szekrényből állt, ezeken mind külön-külön lakat volt, és a sokszorosító gép fedelén is volt egy lakat.

A Kálvin téren volt egy papírüzlet, oda jártam stencil papírért – átlátszó papír volt ez, mint a zsírpapír –, arról lehetett sokszorosítani. A stencilgéphez sem lehetett akármilyen papírt használni, csak úgynevezett szívópapírt, mert a festéket a fényesebb papír elmaszatotha.²³ A professzorok általában egy példányt adtak az előadásaik jegyzetéből – Budai Gergely például kézírással írt jegyzetet –, azt még át kellett gépeltetni a gépírónővel. Kaptam egy hónapra mondjuk kétezer papírt négy csomaggal, és a kétezer papírnak meg kellett lenni, mert ezt ellenőrizték. Le kellett írnom, hány példányt sokszorosítottam, és melyik évfolyamnak mennyi példányt adtam oda. Név szerint be kellett írni, és még a selejtet is el kellett rakni, mert átszámolták, hogy megvan-e, tudniillik avval lehetett volna manipulálni, arra lehetett volna valamilyen röplapot írni vagy bármilyen szöveget. Amikor már elkoptak, a stencillapokat is el kellett tenni. Mindezért majdnem három évig én voltam a felelős.

Nem volt könnyű dolog. Még a selejt papírokkal is el kellett számolni, tehát nem lehetett azt csinálni, hogy ha egy lap maszatos lett, akkor én azt eldobom.

1956-'57-re nem tudott a Református Konvent Sajtóosztálya kiadni Bibliaolvasó kalauzt. Volt egy évfolyamtársam, Boros Attilának hívták, a Márványmenyasszony nevű híres étterem tulajdonosának a fia volt. Őket kitelepítették a Hortobágyra, és mikor visszajöttek, Attilát nem vették föl sehova egyetemre, így jött a teológiára. Végtelen rendes, intelligens fiú volt, három nyelven beszélt, mert három nevelőnője volt valamikor. És mi akkor összebeszéltünk. Azt mondta Attila: „Csináld meg a Bibliaolvasó kalauzt, és a menyasszonyom majd legépeli egy olyan stencilre, amit meg tud szerezni”. És ezt én kiadtam kétezer példányban! Jöttek a lelkészek, mert nem volt sehol Bibliaolvasó kalauz, és egyik adta át a másiknak. Kétezer példányt el tudtam adni belőle, egy forintért darabját – ez hatalmas összeg volt akkor. Igaz, megosztottuk Attilával, akinek a menyasszonya gépelte, ő meg segített, mert ezeket még el kellett vágni, és össze kellett fűzni kis füzetekké. De nekem még valamivel több is maradt, mint ezer forint, mert azt mondta Attila, hogy nekik elég hatszáz forint, mert hát én végeztem több munkát. Ez '56-ban fantasztikus összeg volt.

1957-ben egyik este tíz óra tájban csöngettek, édesapám nyitott ajtót. Két úr áll ott sötét öltönyben, mondják, hogy engem keresnek – ez azért akkor nem sok jót jelentett –, menjek velük hivatali ügyben. Vittek be a Teológiára, annyit mondtak még, hogy a kulcsokat hozzam magammal – azokat nem hagyhattam benn, nálam voltak mindig. A Teológia hosszú folyosójának végén volt a kurzustár, mire beértünk, Czegléd már ott dobogott. Mondja nekem: „Emilke, rendben van minden?” Jó két óra hosszáig vizsgálták a kurzustárat: a könyveket, minden papírt – még a selejt papírt is –, hogy mennyit kaptam, mennyit adtam ki belőle... szóval teljes vizsgálat volt. De én precíz voltam, és rendben volt minden, vissza is vittek Csepelre hajnali négy órakor. Visszazártam a kurzustárat, Czegléd megveregette a vállamat és azt mondta: „Jaj, hála Istennek!”

1956

1956. október 23-án üzenet jött a Teológiára az Írószövetségtől és valamelyik egyetemről, azt már pontosan nem tudom, melyikről.²⁴ Aznap Magócsi István tartotta

reggel az áhítatot, mert minden reggel volt áhítat, és minden reggel más teológus tartotta. A Prédikátor Könyvéből arról az igéről prédikált, hogy mindennek rendelt ideje van az ég alatt, ideje van a háborúnak, ideje van a békének... [*Prédikátor 3, 1-8*]. És mondta, hogy egy órakor találkozunk ebéd után, mert hívnak bennünket fölvonulásra. Ma is megvan a kis kokárdám, amit akkor föltűztem. Mentünk az Írószövetséghez, ami a Lendvai utca, Hősök tere sarkán volt, ott gyülekeztünk, a Teológia nagy része ott volt. Ahogy a Rákóczi úton, majd a Nagykörúton mentünk, az egyik erkélyről egy öreg matróna – egy nagyon szép, ősz hajú asszony – ledobott nekünk egy magyar zászlót, amin nem volt se kivágás, se semmi, piros-fehér-zöld zászló volt. Az egyik évfolyamtársam, Baksa Csaba²⁵ vitte a zászlót; ő aztán kiment Amerikába, lelkész lett, ott is halt meg.

Amikor Magócsi Istvánt meg Herczeg Lalit lelőtték,²⁶ én már akkor nem voltam benn, Csepelen voltam, hazamentem. Ők éppen mentek valahova a vöröskeresztes autóval, vitték ezt a zászlót, és valahonnan egy sorozatot kaptak. Herczeg Lalit bevitték a Teológiára, és azt hiszem, ott lehelte ki a lelkét, ott lett a Teológia udvarán eltemetve, ezzel a zászlóval takarták le. Én mindig gyűjtöttem mindent, összegyűjtöttem például az összes létező röpiratot és újságot a forradalom alatt – még ma is megvannak –, és a zászlót is hazavittem akkor, mert azt nem merte senki megtartani. De aztán eszembe jutott, hogy ez nem lesz jó, és akkor visszavittem a Teológiára. A kurzustárban volt egy nagy Ravasz László mellszobor, a mögé tettem szépen összehajtva. Mikor ott voltak ezek az urak '57-ben ellenőrizni, ránéztek a szoborra, de nem néztek mögé, bár minden mást föltűrtak, mindent átnéztek. Akkor azt gondoltam, itt sincs jó helyen és megint hazavittem Csepelre. De édesanyám azt mondta, hogy ez nem lesz jó, mert mindig zaklatnak bennünket. Valóban volt már házkutatás nálunk korábban a bolt miatt, hogy nem rejtettünk-e el valamit, mert följelentettek bennünket, hogy rengeteg lisztet meg cukrot tartunk a pincénkben. Voltak a cukros ládák, abban voltak a ruháink meg az edényeink, és akik lejöttek a pincénkbe, azt hitték, hogy abban liszt van meg cukor.

Akkor visszavittem a zászlót, és Benda Kálmán,²⁷ a könyvtár igazgatója azt mondta, hogy jól van, ő majd elteszi a könyvek mögé a Ráday Könyvtárban. Ott volt a zászló egészen '58-ig, akkor újra hazavittem, és utána már én őriztem. Mikor nyugdíjba mentem, még mindig megvolt a zászló, és akkor azt mondta nekem Varga Laci, hogy

a zászlót oda kell neki adnom. Oda is adtam, utána ő őrizte, most pedig a Teológia díszterme előtt egy nagy keretbe van betéve ez a zászló. Most volt január 7-én egy ünnepély, amikor ezt a zászlót felszentelték a püspök jelenlétében.

1956. október 23-án este Varga Lacival színházba készültünk, a Nemzeti Színházban adták az Ármány és szerelmet, és nekünk megvolt rá a jegyünk. Én fekete öltönyben voltam, hogy megyünk színházba, de közbejött a forradalom, nem mentünk, a jegy megmaradt, megvan még ma is. Járkáltunk, ott voltunk a Parlament előtt, Nagy Imrét követeltük. Óriási tömeg volt, több tízezer ember. Onnan visszaindultunk a Kálvin térre.

Horváth Jánosnak hívták az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökét; népi káder volt, de hát olyan kellett oda.²⁸ Éppen az Astoriánál álltunk a sarkon és egyszerre megláttuk, hogy Horváth János ott áll mellettünk. Persze nem ismert bennünket, hogy mi kik vagyunk, csak tördelte a kezét, hogy jaj, a mieink győznek. Jött három teherautónyi kiskatona a forradalmárokat megállítani, de hatalmas tömeg volt, és egyszer csak azt vettük észre, hogy földöntötték a teherautót, a katonákat kiszórták belőle, úgyhogy a katonák el is széledtek. Ennyit megvártunk, aztán mentünk a Kálvin térre. A Rádiónál már nagyon ropogtak a fegyverek. Egyszer csak jön ki egy kiskatona, tiszta vér a keze, lelőtték az egyik ujját. Azt sem tudtuk, hogy ávós volt-e vagy nem, csak azt tudom, hogy én adtam oda a fehér zsebkendőmet, amivel bekötöttük a kezét. Aztán a Kálvin téren egy sortüzet adott le valaki az egyik épület tetejéről – ez már hajnali 3-4 órakor volt –, és akkor mi végigszaladtunk a Ráday utcán be a Teológiára. A Teológia közel van a Rádióhoz, és mivel ott ropogtak a fegyverek, akkor már nem engedett minket Pap László fönt aludni a kollégiumban, hanem lementünk a könyvtárba, mert annak páncél ablaka volt, és ott aludtunk a szőnyegen egymás mellett mindahányan, akik benn voltunk. Két éjjel aludtam bent, 23-án és 24-én, és mikor kicsit szűnt a harci tevékenység, hazamentem Csepelre. Akkor még villamossal és HÉV-vel tudtam hazamenni, később már csak kerékpárral vagy gyalog.

Hazulról én azért be-betelefonáltam, hogy mi újság van, és kérdeztem, hogy mit tudnánk tenni, kell-e valami. Azt mondta Pap László, hogy „Nagyon nagy hiány van kenyérből, ha tudtok szerezni, akkor kenyeret hozzál”. Ugye édesapám boltos volt,

és bár nem volt már meg az üzletünk, mert azt '52-ben elvették, de az ismeretség megvolt a pékekkel. Akkor édesapám elment az egyik pékhez a Schler pékségbe, és kért kenyeret. A pék adott is neki nyolc vekni kétkilós kenyeret. Föltettük a két kerékpárra szatyrokban és elindultunk a négy-négy vekni kenyérral az úgynevezett Kikötői úton – most Weiss Manfréd út – és a Kvassay-zsilipnél be a Soroksári útra, aztán tovább a Soroksári úton a Boráros tér felé. Nagy csönd volt. És akkor kiértünk a Közvágóhíd elé. Jobb oldalt van a Közvágóhíd nagy parkja, azt elhagytuk, és akkor megláttuk, hogy a kettős villamos pályáján végig tankok állnak. A szemben lévő oldalon pedig – ott volt a Gizella malom meg lakóházak is voltak – azt láttuk, hogy emberek vannak az ablakokban. Nyitott ablakok. Itt az orosz tankok, mindegyiken egy csomó orosz katona gépfegyverrel. Azok ott puskával. És ott a Soroksári úton szépen bekerékpároztunk a Boráros térig két tűz között. Egy szem félelem sem volt tulajdonképpen akkor bennünk, mert nem gondoltuk végig, hogy itt mi lehet. Mert elég csak egy ideges ember elsüssön egy puskát... Nem lőttek. Csak álltak ott és farkasszemet néztek egymással.

Át a Boráros téren, át a Petőfi híd alatt, be a Ráday utcába... beérünk a Teológiára. Éppen a kapuban voltunk, mikor elkezdődött egy óriási lövöldözés gépfegyverrel, mindennel, amivel lehet. Bementünk, átadtuk a kenyeret, ott egy kicsit megpihentünk. Több mint egy óra hosszáig ment a lövöldözés, a Nagykörútról lőtték a hidat, az egész Boráros tér egy hadszíntér volt. Mikor a fegyverropogás elcsendesedett, édesapám azt mondta, itt nem várhatunk, el kell indulni haza. Végig is értünk a Ráday utcán, és ott már láttuk a lövöldözés nyomait: halottak mindenütt, égő bútorok és más holmik. Nagyon szét se néztünk, csak azon igyekeztünk, hogy eljussunk a csepeli HÉV megállójához. De ahhoz át kellett menni a híd alatt. A Boráros téri aluljáróban már hason csúszva mentünk és egy kézzel húztuk magunk után a kerékpárt. Mikor leértünk a HÉV megállóhoz – az egy kicsit védettebb helyen volt –, édesapám azt mondta, hogy nem megyünk fönt, hanem lemegyünk a Duna-partra. A Duna-part kövein bukdácsolunk végig az Összekötő Vasúti hídig – ami most a Lágymányosi híd –, és ott már be tudtunk menni a Kvassay-zsiliphez, amelyik a Csepel-szigetnek a legészakibb része. Ott nem volt már semmi, és akkor fölültünk a kerékpárra, így tudtunk hazamenni a Kikötői úton. De mikor hazaértünk, akkor úgy egymásra néztünk: hát élünk. Olyan hihetetlen volt. Én húsz éves voltam, édesapám

negyven körül... nem volt egy könnyű pillanat. Szegény édesanyám közben majd' szívbajt kapott, hogy mi van velünk, de hála Istennek hazaértünk békeességben.

Csepelen a gyárnál voltak harcok, és november 2-án – akkor én már segédlelkésként szerepeltem – ökumenikus temetést rendeztek az agyonlötteknek. 34 koporsó volt a csepeli temetőben egymás mellett. A katolikus, az evangélikus és a református lelkészek ott voltak palástban, és a szertartáson Ágai László tartott egy beszédet Ezékiel könyvéből a megelevenedett holttestekről [*Ezékiel 37, 1-14*]. Ezt nem emésztették meg neki. Mikor valamennyire konszolidálódott a helyzet, egy éjszaka bevitték, két napig benn volt, azt hiszem a Gyűjtőben, és hazajöve száműzték Csepelről, többet nem léphetett be a templomba. És vele együtt én sem, tehát megszűnt a csepeli segédlelkészségem meg az ottani szolgálatom.

'56 telén rengetegen meghaltak Csepelen, mert lőtték egészen november 16-ig, olyan ellenállás volt.²⁹ Hiába mondták rá, ott nem volt Vörös Csepel, mi nagyon jól ismertük. Kalamár József '50-ig főbíró volt Csepelen, utána tanácselnök lett.³⁰ Azt agyonverték szép simán. Ott volt az árokban valamelyik utcában jó darabig, napokig oda jártak az emberek leköpdösni, levizelni, olyan düh volt ellene, mert annyit elvitetett, annyi rosszat tett. Aztán november 4-én vagy még talán hamarabb is eltemették a csepeli temetőben. Másnapra kiásták és kidobták a temető árkába. Harmadnapra eltemették, megint kiásták és nagyon csúnya dolog, lecsinálták a fejét. Akkor bevitték a Kerepesi temetőbe. Nem tudom, hogy elhamvasztották-e vagy nem, de a Munkásmozgalmi Pantheonban temették aztán el. Állítólag egy párttitkárt, aki sokaknak bosszúságot okozott, azt bedobták a Martin-kemencébe. Én nem voltam ott, de a hírével tele volt Csepel. A katolikus templom előtt az oroszok, akik nem mertek sehova bemenni, sátrakban aludtak a téren. Egy éjszaka hat oroszoknak átvágták a nyakát. Hátról kibontották a sátrat, ahogy ott aludtak, és átvágták a torkukat, ott találták meg reggelre halva őket. Ilyen volt akkor a világ.

Megint a pincében laktunk, mint '44-ben, mert Csepelt akkor nagyon lőtték. Egyik nagybátyámat temettük decemberben, és akkor még a front a temetőnél volt. A temető a mi oldalunkon volt, a temetőnek a túlsó fele pedig az orosz oldalon, ott voltak beásva. A lelkészt, aki a szertartást végezte úgy hívták, hogy Papp Gábor. És

mikor süvített az akna, akkor ő lehúzta a fejét. Nekem ez tetszett: azt hitte, hogy ha lehúzza a fejét... de hát ez egy önkéntelen mozdulat.

Kijártunk a temetőbe. Három sor koporsó volt a ravatalozó előtt jó hosszan, volt legalább száz koporsó, és némelyikben még meg lehetett ismerni, hogy ki van benne. Jöttek az emberek keresni a hozzátartozójukat. Kinn voltunk: egy református, egy evangélikus, egy katolikus lelkész volt szolgálatban. Volt sokszor, hogy én voltam ott, és akkor mondták, hogy ezt tessék eltemetni meg azt tessék eltemetni. Egy rövid imával elvitték, eltemették, aztán mentünk a következő koporsóhoz. Ez reggel tíz órától délután kettőig, háromig így volt. Nem tudnám megmondani, hányat temettem így akkor, mert nem volt rendes szertartásra idő.

Volt egy osztálytársam, Jakovicz Dezső, már akkor egyetemista volt ő is. A házuk telitalálatot kapott. A szovjet akna pontosan a gázpalackba csapódott, fölrobbant, és édesapja, édesanyja, nővére, sógora meg a gyerekük meghalt. Egyedül ő maradt meg, mégpedig úgy, hogy egyik osztálytársunknál volt éppen, Csurgay Árpádnál.³¹ Egy koporsóban volt az öt családtag, mert annyi maradt meg belőlük. Nem is volt ravatalozva, csak kivitték a sírhoz. Valamelyik szomszédjuk mondta, hogy ezek reformátusok, menjek eltemetni. El is temettem. Dezső olyan állapotban volt, hogy nem ismert meg. Azóta sem találkoztam vele, állítólag még él, de ki tudja, hogy '56 óta merre vetette az élet.

'57-ben Ágai Lászlót száműzték Csepelről, egy nap alatt el kellett költöznie Veresegyházára. Veresegyházán nagyon megszerették, ott is halt meg, nagyon jó, kiváló lelkipásztor volt. Érdekes dolog, mert az ő veje Bölcskei Gusztáv, akinek a feleségét, Ilonkát én pólyás korában sokat dajkáltam.

Pályakezdés a szekszárdi Esperesi Hivatalban

Az ötvenes években nagyon nehéz helyzetben voltunk, mert amikor a boltunkat államosították, édesanyámnak el kellett menni 500 forintos havi fizetésért közértbe dolgozni, édesapám pedig 700 forintos havi fizetésért a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyárba került raktárosnak. Míg teológus nem lettem, engem is bevitt minden nyáron, és ott kerestem meg a könyveimre valót, a ruhára valót. Nem szégyelltem,

hogy én nyáron dolgozok. Mikor teológus lettem, Ágai a csepeli gyülekezetből – mert ott szolgáltam – adott 200 forintot, ezt fizettem be a teológián az ellátásra. '57-ben, amikor már nem szolgálhattam Csepelen a templomban, szóltam a portásnak, hogy ha jön valaki lelkész, és helyettes keres, mondja, hogy én nagyon szívesen elvállalom. Mert ugye előfordult, hogy betegszabadságra ment egy lelkész vagy erre-arra, és akkor szóltak, hogy jöjjön már egy teológus segíteni. Hála Istennek, minden vasárnap el tudtam menni prédikálni valahova, '57-től '59-ig 116 szószéken voltam legációban vagy helyettesíteni. Egy-egy alkalommal kaptam száz forintot – meg útiköltséget, ebédet –, ebből vettem írógépet, öltönyt, palástot... amire szükség volt, és édesapáméknak nem kellett fizetni.

'59-ben elvégeztem a teológiát, megkaptam az abszolutóriumot. Mikor mentünk be a kápláni vizsgára, az egyik évfolyamtársam, Deme Bertalan mondja nekem, hogy ő megy ám Szekszárdra segédlelkésznek. Én rá se hederítettem, tudniillik sokat voltam Cecén szolgálatban az esperesnél, Radics Józsefnél,³² aki nagyon kedvelt, és egyszer megkérdezte tőlem: „Hova akarsz menni?” – „Szeretnék itt maradni Pesten a könyvtárban – mondtam –, mert nekem ez olyan testhezálló”. Azt mondja, jól van, akkor elintézi, és valóban az ő szavára intézte el a Püspöki Hivatal, hogy oda rendeltek. Mikor kijöttünk a kápláni vizsgáról, egy öregúr odajön hozzám és azt mondja: „Na, Emilkém, akkor találkozunk Szekszárdon?” – „Szekszárdon? Hát mit keresnék én Szekszárdon?” – „Nem tudod? Ott leszel segédlelkész” – „Én? Itt van a papír, hogy a Ráday Könyvtárba rendeltek ki segédlelkészi szolgálatra”. Azt mondja: „Na, menj le a Püspöki Hivatalba, a többit megtudod”. Ott volt egy visszarendelő papír és ott volt egy kirendelő papír a szekszárdi segédlelkészre. Hát ez olyan volt, mint a hidegzuhany, mert én azt gondoltam, hogy ott leszek a Ráday Könyvtárban, és milyen jó lesz, Csepelről majd kijárok. Október 1-jén le kellett utaznom Szekszárdra, és azután ott voltam majdnem három évig segédlelkész az Esperesi Hivatalban. Hogy miért kerültem Szekszárdra, azt nem tudom. Isten így akarta, mert onnan megválasztottak Bogyiszlóra, és ott találtam meg a páromat, akivel most is együtt élünk, igaz, nagyon megöregedve, nagyon megrokknva, de együtt vagyunk.

Szekszárdon először nehéz volt, mert nagyon piszkos kis szobát kaptam. Az első este mikor megérkezve oda, bementem a szobámba, volt egy kis megdöbbenés. Egy

vaskályhám volt meg egy szétnyitható vaságyam, vagyis a sodrony, meg három matrac, aminek kilógott a bele. És valóságos bolhaözön volt. Leültem a pici asztalhoz, levelet írtam édesanyáméknak, és olyan pimasz voltam – tudom, hogy nagy fájdalmat okoztam nekik –, hogy a levélre ráragasztottam egy leukoplaszttal nyolc megölt bolhát, amit a zoknimnál fogtam levélírás közben. Utána tudtam meg, hogy a matracokon az esperes kutyái meg macskái aludtak. Mikor második vasárnap édesapám lejött meglátogatni, olyan volt az ágyam, mintha mákkal lett volna behintve. Próbáltam chemotox-szal irtani, mindennap hipóval fölmostam, kitakarítottam – mindezt a szolgálat mellett –, és hála Istennek, karácsonyra bolhamentes volt a lakásom. De ez is hozzátartozott sajnos egy káplán életéhez.

Nagyon sok munka volt, az Esperesi Hivatalban és a gyülekezetben ketten voltunk az esperessel. Azelőtt négyen voltak, de ekkor már nem engedtek annyi lelkészt egy helyen. Hittanórát kellett tartani, kórházba járni, temetni... akkoriban még nem nagyon szállították haza a halottakat, tehát ha Ócsényben, Decsen, Sárpilisén, Faddon meghalt valaki, az Szekszárdon lett eltemetve. Minden év december 31-ig ki kellett írni az anyakönyvből, ha egy-egy szomszéd faluba valónak végeztünk szolgálatot. Írtam az anyakönyvet: keresztelés, ócsényi. Nem is figyeltem – volt ugye 50-60 keresztelés –, hogy a főnököm, Kathona Géza³³ is keresztelt egy ócsényit. Újév után jön az ócsényi lelkész, azt mondja: „Miért kereszteltétek meg mindketten ezt a gyereket?” Mondom, engem hívott le a kórházba az édesanya, hogy kereszteljem meg, mert nem akarja keresztelés nélkül hazavinni. Lementem a kórházba és megkereszteltem. Igen ám, de az édesapja – katonatiszt volt – pár hónap múlva behozta a gyereket Szekszárdra valami orvosi vizsgálatra, és azt mondta, hogy az ő fia ócsényi református gyerek, hát ő megkeresztelteti. Fölvitte a lelkészi hivatalba és a Kathona Gézával megkereszteltette. Azt mondja az ócsényi lelkészt: „Nézzetek ide, én is megkereszteltem” – a nagymama elvitte sétálni a faluba a kisbabát, s ha már ott volt, bevitte a lelkészi hivatalba és megkereszteltette. Ilyen világban élünk, hogy ezt még a családon belül is titkolni kellett.

Szekszárd egy nagyon kicsi parasztváros volt körülbelül 14 ezer lakossal. Három részből állt: a felsőváros volt a kálvinista, és volt még az alsóváros meg az újváros, ezek katolikus betelepültek voltak, mert a török alatt elpusztult a város. Én a felsővárosban laktam. A központtól két kilométerre volt a templom, és a templomtól

egyfel arrébb lévő parasztagdánál kaptam egy szobát. Jó volt, mert a szomszédban volt a parókia, nem kellett messze menni. Ott kialakult a baráti kapcsolat, kialakult a gyülekezettel való kapcsolat és hála Istennek, jól éreztem magam. Mikor elkerültem onnan, akkor tényleg úgy búcsúztattak, mint lelkipásztorukat, pedig akkor még csak 25 éves voltam.

Lelkészwálasztás Bogyiszlón

'56-ban a szekszárdi esperes-lelkészt kirúgta az esperességből az Állami Egyházügyi Hivatal, de megengedték neki, hogy gyülekezetet válasszon, és ő Bogyiszlót választotta. Onnan elküldték a 60 éves lelkészt nyugdíjba, és ez a 65 éves lelkész odament lelkipásztornak. Ott volt öt évig. Közben a fiát letartóztatták, mert '56-ban ő volt a Nemzeti Bizottságnak az elnöke. Ügyvéd volt a fia, Tóth Lajosnak hívták. Elítélték, börtönben volt Pesten, és az édesapja onnan a bogyiszlói gyülekezetből segítette a két unokáját meg a menyét. A másik fia kiment Hollandiába '56-ban, onnan küldött neki háromezer dollárt, és azon tudtak venni a Duna-parton egy három szoba összkomfortos lakást. Mire a fia '61. januárban amnesztiával kiszabadult, a bogyiszlói lelkész – hetven éves volt akkor – már megfáradtnak érezte magát. Nyugdíjba ment és elköltöztek, mivel közben lett lakásuk, és így megürült a lelkészi állás.

1961 decemberében elkezdődött a lelkészi állásra a verseny. Az első az Állami Egyházügyi Hivatal jelöltje volt, az alsónyéki lelkész, ő volt a Hazafias Népfrontnak a társelnöke – békepap volt a javából. Azzal ment ki a faluba bemutatkozó szolgálatra, hogy „Én vagyok, ne féljete!” Jézus a tengeren jár, vihar tör ki, és akkor mondja: „Bízzatok, én vagyok, ne féljete!” Azt mondták erre az ottani presbiterek, a bogyiszlói kálvinista nyakas magyarok – mert akkor még majdnem színtiszta református volt Bogyiszló, ma már elveszett sajnos –, hogy „Nekünk nem köll a Szintai, aki azt mondta, hogy őbenne bízzunk, nekünk az Úr Jézus köll!” Meg amúgy is kiderült, hogy békepap. Érdekes, mikor megtudta, hogy nem választják meg, azonnal lemondott a palástjáról és elment az SZTK-ba ellenőrnek.

Volt egy másik lelkész, K. Szabó Benedeknek hívták. Azt hiszem, Dunaszentbenedeken volt lelkész, ott megverte a párttitkárt, és büntetésből

elhelyezték Kölesdre, ez egy Tolna megyei falu. Valaki ismerte K. Szabó Benedeket Bogyiszlón, mert összetalálkoztak egy lakodalomban, és azt mondta róla, hogy igen tud mulatni. Egy újságcikk is megjelent akkoriban – ma is megvan nekem –, hogy olyan lelkészt akarnak megválasztani a bogyiszlói férfiak, mint ez az ember, aki 116 magyar nótát tud elénekelni egy ültő helyében, és tíz liter bort tud meginni. Persze azért ez túlzás volt, de így írták. Az asszonyok viszont – folytatta a cikk – egy szentéletű fiatalembert akarnak megválasztani, de a férfiak féltékenyek, mert az a lelkész férfinak se csúnya.

Szamosközi püspök pedig egy harmadikat jelölt. Őt Széles Árpádnak hívták, medinai lelkész volt, nagyon okos ember, de ötven éves. El is ment bemutatkozó szolgálatra. Bogyiszló akkor tekintélyes gyülekezetnek számított: 1548 református lélek volt, akik nagyon jártak templomba, nem volt olyan vasárnap, hogy ne lettek volna 200-250-en, még abban az időben is, mikor eljöttem. Na, Széles Árpád bemutatkozott, és kinn volt a választáson Kathona Géza is mint esperes. Én tartottam aznap este otthon Szekszárdon az istentiszteletet. Mire kijöttem a templomból, már otthon volt az esperes, és azt mondja nekem: „Jövő vasárnap menned kell Bogyiszlóra prédikálni”. Mondom: „Meg tetszettek választani Széles Árpádot?” – „Dehogyan, azt a vaddisznót választották volna meg, de az se sikerült, mert nem sokan szavaztak rá” – vaddisznónak hívta a mulatozósát, K. Szabó Benedeket. „Próbáld valahogy kilőni! Nem leszel bogyiszlói lelkész, de próbáld valahogy kilőni!” – „Hát hogy lőjem ki – mondom –, nincs vadászati engedélyem”. – „Te majd tudod, hogy hogyan”. Hát jól van, prédikálni menni valahova nekem nem jelentett akkora nagy gondot.

Amikor legközelebb mentem hittanórára, három bogyiszlói asszony várt kint az utcán, bőszenyás, fejkendőss asszonyok: „igaz-e, hogy jön hozzánk vasárnap, tiszteletes kartárs? – nem tudták azt se, hogyan szólítsanak. Igen, megyek. „De nem úgy ám, hogy jön, hanem marad is!” – mondja az egyik asszony. „Dehogyan, hát az nem olyan egyszerű, hogy én maradok vagy nem” – feleltem, de mikor kimentem, tele volt a templom. Utána való vasárnap K. Szabó Benedek is prédikált, és utána megtartották a választási közgyűlést. 155-en választottak engem és 82-en K. Szabó Benedeket. Egyházi törvény szerint, hogyha eggyel több, akkor is érvényes a szavazás, de ez a duplája volt, és ezennel én megválasztott bogyiszlói lelkész lettem. Meg kellett várni a két hét föllebbezési időt, és mikor az lejárt, azt mondja Kathona Géza vasárnap:

„Na, elbúcsúzhatsz nyugodtan Szekszárdtól, mert nem jött föllebbezés”. Mondom neki, hogy ki kell mennem Bogyiszlóra temetni, mert meghalt egy öregasszony, és én vagyok a megválasztott lelkész. Azt mondja, hogy „Jó, kimész akkor pénteken temetni, utána való vasárnap pedig elintézzük, hogy átveheted a lelkészi hivatalt”.

Kimentem temetni, és szörnyű dolog volt. Itt állt a hatalmas tömeg – mert akkor még háztól temettünk –, és a parton fönn egy férficsoport. Közöttük, ahogyan a Biblia mondja „nagy közbevetetés”, mert azok voltak az ellenpártiak. Középen a koporsó a családdal, én innen, s a hátam mögött, akik engem választottak. Hát jól van, eltemettem. Míg a temetésre készültem, jött egy ember, hogy meghalt az édesapja, temessem el. Jó, hát szombaton ki tudok jönni, vasárnap meg úgyis jövök beköszönteni.

Megyek be a lelkészi hivatalba szombat reggel, hallom, hogy ordít a telefon, a telefonba pedig ordít Kathona Géza, az esperes – nem tudtam, hogy a püspökkel, de a szavakból aztán kivettem. „Nem mehet oda, vedd tudomásul, nem mehet oda!” – ez én voltam. „De hát nem jött fellebbezés”. – „Itt van a föllebbezés nálam”. – „De az már határidő után ment”. – „122-en írták alá, ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, amúgy sem akartam, hogy oda menjen!” Ez volt a párbeszéd a püspök és az esperes között. Baj van, mondja Kathona Géza, mikor letette a telefont. Mondom: „Dehogy van baj, hát örülök, ha nem kell mennem, mehetek haza Pestre a szüleimhez. De hát – mondom – valakinek most ki kell menni Bogyiszlóra temetni”. Erre megint föl hívja a püspököt és mondja neki, hogy ő nem tud kimenni, mert dolga van. „Engedd meg, hogy Emilke menjen és eltemesse legalább ezt!”

Mire kimentem, már fölzúdult a falu, mert akkorra – nem tudom, kitől – már megtudták, hogy nem mehetek. Kiabáltak, ordítottak mindenhogya, hogy hát ezt nem engedjük. Mondtam, hogy ezzel csak kárt csinálnak. Egyetlenegy tudok mondani, jöjjenek be vasárnap délután esperes úrhoz beszélni vele. Be is jöttek két autóbusszal – akkor még volt olyan, hogy volt egy busz elöl és egy pótkocsi mellette –, vonultak végig Szekszárdon. Na, mondom, ebből forradalom lesz. Megbeszélték az esperessel – én nem voltam bent –, hogy gyűjtenek aláírást. 780 aláírás gyűlt össze, és akkor azt mondta az esperes nekik, hogy menjenek föl vele a püspökhöz. A kurátor meg két presbiter fölmennek a Püspöki Hivatalba, mondják Horváth

Györgynek, a püspöki titkárnak, hogy miről van szó. „Nincs bent a püspök úr”. Erre a kurátor, aki ravasz öregember volt, azt mondja: „Hát itt van fedél a fejünk fölött, leülünk itt a küszöbre, itt a tarisznya, van benne kenyér meg szalonna, meg itt a kulacs, van benne bor, megvárjuk a püspök urat” – azzal leültek a legfelső küszöbre. A püspöki titkár berohan, azt mondja a püspöknek – aki benn volt, csak nem akarta fogadni őket –, hogy itt van három bolond ember, ezek nem mennek el, csináljon velük, püspök úr valamit! Az öreg kurátor egy bőrtarisznyát vitt magával, abban benne volt egy stóc papír. Nem szólt semmit, csak letette a püspök elé, és azt mondta: „Itt van a Horváth Emil” – ezt onnan tudom, hogy Szamosközi utána elmondta nekem. A püspök belenézett és nem tudott mit tenni, mert ott volt a 780 aláírás, nála meg a 122 – új választás lesz. Kijelölték az új lelkészválasztás idejét. Utána már nem volt ellenpárt, mert azok már nem mentek el szavazni, és akkor egyhangúlag engem választottak meg. Május 1-jével kerültem ki Bogyiszlóra.

„Ha ezt hamarabb meghívod, már régen esperes vagy”

Következő évben, '62-ben voltunk egy „fejtágító” konferencián Tahiban, amin minden lelkésznek kötelező volt részt venni. Ezt annyira szigorúan vették akkor, hogy egyszer például távirat jött, hogy meghalt a kurátor, menjen haza eltemetni a lelkész, és a püspök nem engedte el. Állunk ott sorban a nagyteremben, egyszer csak odajön elé a püspök: „Hát te? Hogyan kerültél Bogyiszlóra?” – „Hát – mondom – úgy, hogy tetszett a prédikációm és megválasztottak lelkésznek”. Ha még látott valaki szikrázó szemeket! Azt mondja: „Vedd tudomásul, hogy a Magyar Református Egyházban lelkész vagy lelkipásztor lesz valaki püspöki kegyből, (nem mondta, hogy állami egyházügyi kegyből), de semmiképpen sem a nép akaratából”. – „Úgy látszik – mondom –, én kivétel vagyok, mert engem így választottak meg”. Voltam 25 éves. Szamosközi nem is állt velem szóba egészen '77-ig.

Megválasztottak Bogyiszlón, beiktattak, és nem hívtam meg a beiktatásra, szemtelen voltam. Harangot vettünk, nem hívtam meg a harangszentelésre, magam szenteltem föl a harangot. Templomot renováltunk és szenteltünk háromszor a harminc év alatt, és nem hívtam meg. Faddon '76-ban valamilyen konferencián azt mondja nekem Horváth György: „Te idefigyelj, miért nem hívod már meg a püspök urat? Úgy szeretne elmenni Bogyiszlóra, annyi mindent hallott már rólatok”. Hát mondom, mit

csináljak? Meghívtam. Így jött oda Szamosközi 1977. április 24-én. 861 úrvacsorázó volt a templomban! – azt mondta utána a püspök, hogy ő még ilyet nem látott. Heten osztottuk az úrvacsorát: ő meg én a kenyeret, öt lelkész meg a bort. Nagy birkavágás volt, mert mondták, hogy szereti a püspök úr a birkapörköltet, nagy vendégség volt a kultúrházban. Utána Szamosközi átjött a parókiára és azt mondja: „Te, idefigyelj, a feleségemet most műtötték, nem tudott eljönni, pedig nagyon szeretett volna, de nem mertem elhozni. Valami daganat volt a torkán, nem halálos, de el kellett távolítani. Mit mondhattam? „Gyertek el újra, püspök úr, amikor tetszik!” Azt mondta, hogy szeptember 8-án szabad, akkor lejön a feleségével.

Szeptember 8-ára elkészítettük a halpaprikást, meg rétes volt, vendégül láttuk őket. Édesapámat pont a születésnapján, augusztus 24-én műtötték vastagbélrákkal, úgyhogy nem voltunk virágos hangulatban, mert azt mondták, hogy nagyon rossz helyen van. Bár utána még három évig élt, de mint rákos. Megjött a püspök, autó hozta le, látom, hogy neki is lóg az orra. „Püspök úr, baj van?” – „Majd benn elmondom”. Bemegyünk. „Hát – azt mondja – nem tudok rajtad segíteni”. – „Püspök úr, rajtam nem kell segíteni, jól megvagyunk, itt van a családom, szüleim, feleségem, minden”. Azt mondja: „Tudod, én elseje óta nem vagyok püspök. Volt, aki törekedett jobban”. Tóth Károly. III/III-as volt, Aldebrői volt a fedőneve, őneki kellett a püspöknek lenni, Szamosközit meg szépen elküldték a Püspöki Hivatalból.

Később azt mondta nekem az én Varga komám: „Hülye vagy, mert ha ezt hamarabb meghívod, akkor már régen esperes vagy”. – „Hát – mondom – te vagy a hülye. Én nem akarok esperes lenni”. Utáltam az esperesi hivatalban három évig körmölni a körleveleket, nem szerettem az adminisztrációt, én a szószéken éreztem magam otthon, ott voltam boldog. Mit jelentett nekem a szószék? A kenyéradásnak a csodáját.

Két sötétruhás úr

A lelkészek 400-500 vagy 600-700 forint kongruát kaptak havonta. Nem sokkal az után, hogy Bogyiszlóra kerültem, egyik nap épp egy csomagot bontottam ki. Édesanyám küldte, volt benne egy doboz friss pogácsa. Bontogatom ki a csomagot, és látom, hogy jön be egy idősebb úr. Akkor fedeztem föl, hogy ez Veres Pál, az ÁEH

elnöke. Jézus Mária, mit akar ez itt? Láttuk pódiumon meg erre-arra, de nem úgy, hogy jön be a templomudvarba! „Tessék helyet foglalni” – mondtam. Fogtam, odatettem elé a doboz pogácsát. „Meg ha egy kis szekszárdi bort el tetszik fogadni, nagyon szívesen megkínálom”. – „Elfogadom”. Elbeszélgettünk egy félórát. „Jó – azt mondja –, még találkozunk. Minden jót kívánok”. Elment. Következő héten megkaptam a kongruáról az értesítést: 700 forintos kongruát adtak nekem, amit olyanok kaptak, akik igencsak benne voltak a pikszisben. Én ezt kaptam végig, minden ellenszolgáltatás nélkül, ezt őszinte szívvel és boldog lélekkel mondom.

Egy jó félév után jön egy úr, azt mondja, hogy ő főhadnagy, valamilyen elhárító hivatalnak a vezetője, és szeretne velem beszélgetni. Hát mi a csudát csinál ilyenkor az ember? – behívtam, leültettem, beszélgettünk. De hát, mondja, ő még máskor is szeretne meglátogatni. Aztán hetente-kéthetente jött – irtó kellemetlen volt –, erről érdeklődött, arról érdeklődött. Egyszer tudom, hogy kint ültem a kertben, ott írtam valamit, amikor megint jött. És akkor előadta, hogy őneki – Kucsera Mártonnak hívták – az a terve velem, hogy én próbáljam összeírni, amiket tudok más lelkészekről, akikkel az egyházmegyében találkozom. Mondom neki, hogy én nem találkozom másokkal, nekem annyi dolgom van. Volt nyolc hittanóráim az egyháznál – az iskolába nem mehettem be –, volt konfirmáció, minden reggel istentisztelet hét órakor... Azért mérges voltam, mert nekem mindig korán kellett kelni és hét órára megborotválkozva, palásttal ott kellett lenni a templomba. Ez nem kényszer volt, de mindig készen kellett lenni, és prédikációval. Voltak negyvenen-ötvenen, hatvanan a reggeli áhítaton, ez nagyon nagy öröm volt számomra. Egyszer azt mondtam neki, hogy én nem, nem, akárhogy, én nem. Kucsera elitta a máját szegény, aztán 36 évesen meghalt. Hála Istennek, nem zaklatott többet.

Viszont egyik délután három és négy közt jön be a parókiára két sötétruhás úr. Pontos dátumot már nem tudok, de a hatvanas évek közepén lehetett, mert édesapám '67-ben ment nyugdíjba, akkor jöttek le Bogyszlóra lakni hozzánk, és még nem laktak ott, mikor ez történt. A parókia benn volt a kertben, ki lehetett látni az utcára. Ahogy nézek ki, látom, hogy egy fekete autó áll az utcán. Nem tudom, hogy temetést akarnak-e vagy mit, ismeretlenek voltak. Bejönnek és engem keresnek. Azt mondja az egyik, hogy az alezredes úrnak – rámutatott a másikra – lenne egy kérése: szeretnének velem beszélgetni, szálljak be az autóba. Én egyedül voltam,

bezártam a lakást és beültem, hát mit tehettem volna? És megy az autó, és megy az autó át Szekszárdon... egészen Bajáig meg sem állt, az oda 40 km. Megállt a főtéren, a szálloda előtt. Nem szóltak az úton egy szót sem arról, hogy hova visznek és miért. „Tessék lelkész úr erre bemenni!” Fölvittek nem tudom, hányadik emeletre egy szobába. Ott volt még egy úr, és ott délután hattól este 11 utáig gyötörtek. És én mindig mondtam, hogy nem.

Nem fenyegettek, hanem az előnyöket sorolták. Nem akarok-e városi lelkész lenni? Nem akarok-e pesti lelkész lenni? Esperes! – hát előttem ott van a lehetőségek sora, „nem tetszik olyan szürke ember lenni a lelkészek között”... meg ilyen dolgokat. A májám kenegették. Jó, az egyházmegyében nem is akartam semmilyen tisztséget – nem is kaptam, de nem is vállaltam, nem szerettem volna –, mindig azt mondtam, hogy professzori fokon, de kápláni lelkülettel akarom végezni a munkámat. Hívtak később Nagykőrösre lelkésznek – ott volt egy presbiteri küldöttség Bogyiszlón –, meg hívtak Kecskemétre és meg akartak választani, de Tóth Károly azt mondta, hogy amíg ő püspök lesz, én nem leszek sehol semmi. Nem is akartam, nem is lett volna jó. Mindig volt vita, annyi lelkész volt – és van még most is –, akik egymást ölték, ezt nem kívántam volna én. A lényeg az, hogy nem tudtak meggyőzni, és akkor azt mondták, hogy jó, akkor elmegyünk haza, mert mondtam, hogy én itt nem tudok mit csinálni, Baján nincs ismerősöm, még a lelkészt sem ismerem. Ismertem, mert persze tudtam, hogy Konta Pista bácsi van ott, de hogy zörgessek én be 11 órakor, hogy itt vagyok? Elvittek Bogyiszló falutáblájáig, ott kiraktak, aztán hazaballagtam. Harmadnap jött egy úr, hogy írjak alá egy papírt, hogy amiről beszéltünk, soha, senkinek, sehol nem mondom el. Aláírtam. Nem volt benne, hogy miről beszéltünk, csak ennyi. Azóta aztán nem háborgattak.

Harminc év szolgálat Bogyiszlón

Török, tatár oda nem ment

A földrajzi atlaszban van egy nagyon sötétzöld maszat, az Bogyiszló; annyira mélyföld, hogy még a színét is mással jelölték. Ez egy hatalmas terület, ötezer holdnál nagyobb még most is a bogyiszlói határ. A Duna körbeveszi a falut, és '56-ban, amikor jött a jeges ár, erre a nagy területre ráeresztették a vizet, máskülönben

Kalocsát és Dunaújvárost veszélyeztette volna. Két helyről robbantották be a jeget, mert a bajai híd fogta meg a jégdugót, onnan torlódott föl a víz. '56. március 18-án elöntötte Bogyiszlót az árvíz. A falu legmagasabb helyén a templom volt – a parókia talán 40 cm-rel volt még magasabban – meg a községháza, annak a tanácstermébe vitték be a lovakat. 2,2 méter magasan állt a víz a templomban! A parókián, ami egy kicsit magasabban fekszik a villanykapcsolóig ért a víz; minden tönkrement, nem maradt irat. A feleségem szüleinek házában a padláson is volt víz. Összedőltek a házak, a falu 80%-át újjá kellett építeni. Amikor '62-ben odakerültem, még nem volt vakolt ház! Laktak bennük, mert hát valahol kellett lakni, de még utána vakolták be a házakat.

Ott folyik be a Sió a Dunába. Már az én időmben építettek ott egy zsilipet, hogy ne duzzassza vissza a Duna a Siót, mert annak nem volt olyan hatalmas töltése, mint a Dunának. '56 után jó másfél-két méterrel fölemelték a töltést Bogyiszló környékén, nem is volt ott azóta árvíz, de akkor nagyon elborított mindent.

Mikor én odamentem, 1548 református lakosa volt a falunak. Volt 300 cigány meg 7-800 bevándorló, akik katolikusok voltak. Valamikor ez a kalocsai érseknek a birtoka volt, aki odaküldött három jezsuitát megtéríteni a falut az 1700-as években. De a nyakas kálvinisták kiéheztették a jezsuitákat, nem adtak nekik sem enni, sem inni, úgyhogy kénytelenek voltak két nap múlva visszamenni Kalocsára.

Ez egy honfoglalás-kori falu. Szár Lászlónak az unokája volt az a bizonyos Bonuzló, akiről Bogyiszló a nevét kapta. Érdekes, hogy a beszédjük az erdélyi magyaroknak a beszédéhez hasonló, például az is, ahogy a házaspárok egymással beszélnek. Az én időmben az asszonynak még *meg köllött kérdőzni a férjít*, tehát nem mondhatta neki, hogy „te”, mert az azt mondta volna, hogy *nem legeltettünk mi együtt libát, mit képzelsz te, hogy tegezöl engöm?* Még az utolsó időben, a kilencvenes évek elején is nagyon sok olyan asszonyt temettem, aki nem tegezte a férjét. Ez egy nagyon régi világ. A falu másik része Tolna ősi magyar városából települt be, ott volt vár, az is egy nagy település volt. Szegedi Kis István, Sztárai Mihály volt a lelkipásztoruk, tehát énnekem ők az elődjeim voltak tulajdonképpen.

Tolna 5000 lelkes város volt, ami a középkorban nagynak számított. Teológiája volt, ott tanított professzorként Szegedi Kis István, ott képezték a lelkészeket. Mikor a török elfoglalta Tolnát, hatvan család elhatározta, hogy biztonságosabb helyre megy, és egy részük eljött ide Kecskemétre – a Tolnai utcán még most is vannak olyan nevek, amik egykor Tolnán voltak, például a Tóbi nevű család –, és velük jött a prédikátoruk is, Búzás Mihály, ide választották meg Kecskemétre lelkipásztornak. Tolna és Bogyiszló másik része beköltözött a bogyiszlói mocsárvilágba, annak rejtekében éltek, oda se török, se tatár nem ment be. Bogyiszlót erdő vette körül, mocsár vette körül, török, tatár oda nem ment, és így megmaradt az ősi magyar falu. Az idemenekült tolnai népességgel együtt a 16. századra kialakult itt egy nagyon ősi, nagyon tiszta, református hitüket megőrző lakosság. Egészen 1567-től református volt a falu, nem tudta áttéríteni a kalocsai érsek, nem bántotta soha háború. '44-ben az oroszok is úgy jöttek ide, hogy egy teherautóval bementek Bogyiszlóra, „most már föl vagytok szabadítva”, mondták a jegyzőnek és el is tűntek. Csak azért jöttek néha át Tolnáról, hogy zabráljanak, például azt kérték, hogy két mázsa szalonnát gyűjtsön össze a falu, mert az őnekik kell Tolnára a katonaságnak.

Bogyiszlót a Holt-Duna ellátta vízzel is, hallal is, még sulyommal is, ami egy vízínövény, valami édes kis gyümölcsszerűség – vízben terem meg nádasban –, de már kiveszett a Holt-Dunából. Egy patkó alakú tó van a falu mellett, a mellé épült körbe a falu, a templom alatt 10 m-re folyt a Holt-Duna. Amikor jött a téesz, a halgazdaság rettenetesen elrontotta a tó vizét, mert haltáppal teleszórták, eliszaposodott, megbüdösödött. A kilencvenes években sok millió forintért kikotorták az egész medret, kitisztították, a nádat is, úgyhogy most megint nagyon szép tiszta vize van, fürödni lehet benne. A Dunához kiment egy jó három kilométer hosszú, ásott csatorna, amit Békásnak hívtak, az töltötte fel a vizet, ha apadt, az volt a Dunával való összeköttetés.

Nem volt olyan gazda Bogyiszlón, aki szegény volt, mert a legszegényebbnek is volt legalább 15 hold földje. Viszont nagyon gazdag sem volt, 100 holdasnál nem nagyon tudok nagyobb gazdát, de olyan volt sok. A téeszésítés előtt ők voltak a falu hangadói, és ők nem is léptek be nagy részben a téeszbe, bár volt, akit bekényszerítettek. Például a feleségemnek az édesanyja írt alá, mert ő műtve volt. Nem ment a téeszbe dolgozni, inkább elment a község házához, de hát a földeket

odaadták. Őnekik is volt egy hatalmas erdejük, de mindenkinek volt a faluban erdője. Bogyiszló déli része a gemenci erdő, az ott van egészen.

A Dunagyöngye téeszt '60-ban kezdték szervezni, mire én Bogyiszlóra kerültem '62-ben, már nagy részben megvolt. Volt egy mondás: „Dunagyöngye aranybánya, aki nem lop, az megbánja” – ez volt a téesznek a halála tulajdonképpen, mert tisztességesen szét is hordták. Ugyanakkor a téesz jelentette ennek az ősi, honfoglalás kori falunak az elsorvadását: a fiatalok elmentek a városba, az öregje pedig lassan kihál. De száz gazda nem lépett be a téeszbe, pedig meggyötörték őket. Azok végig magángazdák maradtak, egy-kettő van még belőlük, a többi meghalt. Ezek az ún. kulák gazdák azért külön kasztot alkottak.

Nagygazdák voltak a presbiterek is többnyire. 18 presbiter volt, mikor odakerültem, utána én emeltem föl a létszámot 28-ra, mert azt mondtam, hogy az a jó, ha minél több segít. És tényleg fantasztikusan jó presbitérium volt. Azt mondták, hogy az utolsó tisztség a presbiterség. Mert először lettek esküdtek az előjáráságon meg bírók, és amikor onnan már kiöregedtek, akkor átjöttek az egyházhoz presbiternek meg kurátornak. Református volt az egész falu, református volt a vezetősége is. A bírókat természetesen onnan választották, de még a jegyzőt is. Református iskola volt egészen '48-ig, akkor államosították. A katolikus iskola 1891-ben alakult, azt hiszem, de csak a kis zsellérgyerekek jártak oda.

Jó gazdarétege volt a falunak, nagyon jól működtek. Olyan lovakat tenyésztettek, hogy híre volt a vásárokon a bogyiszlói lónak. Sok állat volt. Most három-négy tehen van az egész faluban, pedig valamikor olyan csorda járt be, hogy esténként végigjöttek a tehenek az egész falun, mikor jöttek a legelőről. Ma nincs semmi. A feleségem megszámolta egyszer, amikor mostanában otthon voltunk, hogy 28 ház van üresen a főutcán. Nem a faluban, hanem a főutcán, ahol a legnagyobb gazdák laktak; hatalmas háza voltak mindegyiknek és most ott állnak üresen. Két okból. Az egyik ok az egyke. Ravasz László, mikor 1924-ben végiglátogatta az egyházkerületet, Bogyiszlón is volt és azt mondta a bogyiszlóiaknak, hogy „Mentse meg az Isten magukat a sárközi büntől!” – mert akkor Sárközben már elkezdtek, mint az Ormánságban, az egykét. Folytatták is. Mindenhol egy-egy gyerek született vagy egy se. A másik pedig, hogy jött a téeszésítés, és otthagyták a falut a fiatalok. A mi

gyerekeink is: az egyik Faddon, a másik Szekszárdon van. Az öt unoka már soha nem fog Bogyiszlón lakni, el is kellett adni a házakat.

A cigányság meg jön, amikor odakerültem, volt vagy háromszáz belőlük, most meg több mint ezer van. A feleségem szüleinek három szoba összkomfortos gyönyörű házuk volt. Ők hatan voltak testvérek, a szomszéd családban nyolcan, volt egy baptista család, ott tíz gyerek volt... de ezek már mind vagy meghaltak, vagy eltűntek. Az egész környék gyönyörű magyar hely volt, mindenhol magyar családok, és most minden házban cigány lakik. Még Mohácsról is följönnek Bogyiszlóra házasodni a cigányok, mert ott jó házakat építettek '56 után. Az ún. Dankó telep, az pompás két utcásor: a Küzdelem utca meg a Dankó utca. Van cigány, akinek úgy maradt a háza, ahogy akkor felépítették, vakolatlanul, udvar nélkül, minden nélkül, mert azok nem törődtek vele. De vannak református cigányok is, például én is voltam többször lakodalomban kint, eskettem református cigányokat. Úgy volt beírva az anyakönyvbe, amikor kezdték az anyakönyveket, hogy „vallása: óhitű teknővájó”. Ezzel foglalkoztak, ez volt a munkalehetőség, csináltak nagyteknőt, kisteknőt, szózó teknőt... Nekünk is volt koppozó teknőnk, azt használtuk disznóvágáskor. Ott vágni kellett disznót, s akkor fiatalok voltunk még, természetesnek tartottuk, hogy meg tudtuk enni a füstölt szalonnát, füstölt kolbászt meg mindent, mert bolti szalámi, parizer meg virsli még nem volt akkor.

A nagy presbiterek voltak a megmondók

Bogyiszlón 120 hold földje volt az egyháznak: 60 hold lelkeszi javadalom, 40 hold kántori javadalom és 20 hold harangozói javadalom. Úgy hívták a földet, hogy „kántorna” – tehát a kántorról nevezték el –, és mikor a téesz megalakult, ezt elvették. Adtak helyette másikat nem messze a falutól, tulajdonképpen a falutáblától 50 méterre. 800 négyszögöl volt az enyém, később még 800 négyszögöl a feleségemé kinn a határban, és 800 négyszögöl volt a harangozónak.. Elég jó föld volt, meg a két temető. A régi temetőben, amibe már nem temetnek 1872 óta, egy 19. századi lelkeszsír volt, Sallai Gerzsoné, azt bevittük a parókia udvarra, beépítettük a templom oldalába, hogy ez megmaradjon. A régi temetőben más nem maradt, csak negyven szilvafa, és ez az én jövedelmem volt az első időkben. Eladtuk a szilvát gyümölcsként is, meg hát pálinkát főzött belőle a kurátornak valamelyik

ismerőse, lett belőle körülbelül tíz liter finom szilvórium. A régi temetőben fű volt, és a kaszálót kétszer el tudtam adni egy évben. Ezek voltak a segítségek, mert a fizetés, az nagyon gyenge volt.

Ennek ellenére olyan világ volt, olyan adakozás volt, hogy mindent tudott a gyülekezet adni, amit csak el tud képzelni az ember. Én háromszor kaptam palástot ajándékba, a tízéves évfordulón, a húszévesen meg a 25 évesen. A 25 éves évfordulón kapott palást az, ami még megvan, a többi tönkrement.

Ez egy hagyományőrző falu volt. Öreg presbitereknek megvolt külön a padja. Érdekes volt a bogyaizlói ülésrend, ott nem lehetett össze-vissza ülni. Megvolt az úriasszonyok padja, úriemberek padja, öreg emberek padja, fiataloké. Végig a karzaton a legények, emitt az iskolások, aztán elől ültek az öreglányok, szemben a legénykarral, hogy azok menjenek férjhez, ez ennyire motivált dolog volt. Azt mondtam, hogy ha egyszer doktori disszertációt írok egyházi témában, akkor ezt fogom megírni: a szex és az egyház. Az öreg presbiterekkel szemben voltak a fiatalabb menyecskék, hogy „olyan jót nézzenek rajtuk” – ezt így mondták –, mert azok már nem éltek sok mindennel, de olyan jót néztek azokba a fiatal menyecskékbe. Elől ültek a fiatalasszonyok, elsőéves, másodéves fiatalasszonyok, leghátul meg a vénasszonyok, mert azok már úgyse hallottak semmit, hallottak már eleget. Két része volt a falunak, Bikity meg Kotori – tehát nem alszeg meg folszeg –, és itt ültek a bikityi asszonyok, ott ültek a kotori asszonyok. De nem ülhetett át például egy bikityi asszony a kotoriak közé, mert az nem illett, megvolt mindenkinek a helye.

A harminc év csendesen telt el, munkával. Én jóban voltam a tanácselnökkel is – bihari származású református ember volt –, jóban voltam az orvossal, állatorvossal is. Nem azt mondom, hogy nagyon összejártunk, mert nekem rengeteg dolgom volt, esketések, keresztelők, hittanórák... mindig volt mit csinálni. 752 temetésem volt a harminc év alatt. Azon kívül készülni is kellett, és én mindig leírtam a prédikációmat. Most is megvan, 19 vastag, kézírásos kötet és külön a temetési prédikációk. Amíg élek, nem dobom ki, és szándékom szerint a Dunántúli Egyházkerület fogja örökölni, ott van levéltár, aztán hadd porosodjon a többivel.

Halotti torba nem szerettem elmenni – talán háromszor voltam a harminc év alatt –, de minden lakodalomban ott kellett lenni. Minden keresztelőn – úgy hívták, hogy csöröglő – ott voltunk a feleségemmel, meg a lakodalmakban is. Körülbelül ötszáz párt eskettem, fejből nem tudom pontosan. A lakodalomba elmentem nyolc órára, de tíz órakor fölálltam – ha volt vacsora, ha nem – és hazamentem, mert vasárnap délelőtt tíz órakor nekem istentisztelet volt.

Feneketlen nagy lakodalmak voltak, 600-800 személyesek. Tyúkhúsleves volt, birkapaprikás, különböző sülték... és tartott a lakodalom csütörtök, péntek, szombat, három napig az előkészülettel. Csütörtökön hozták már nekem a hurkát, kolbászt meg a kuglófot, az volt a csütörtöki menü a készülőknek, de hát azok is voltak több mint százan, mert akkor vágták le a disznókat meg a birkákat, meg egyebeket. Pénteken volt a tésztagyúrás meg a süteménysütés, és szombaton volt a lakodalom. Szombaton délben már rengetegen voltak. Pénteken hoztak rétest meg tyúkpörköltet, szombaton hoztak ebédet meg vacsorát. Attól függetlenül, hogy ott voltam, minden lakodalomból kaptam egy tortát, egy üveg bort – volt úgy, hogy másfél litereset – meg egy élő tyúkot. Volt mikor három háznál volt egyszerre lakodalom, mert három testvér egyszerre esküdött, hárman álltak az úrasztalánál. A három esketést végigmondtam külön-külön, de éhen maradtam, mert egyik helyen még volt, másik helyen már nem volt, harmadik helyen már a vacsoránál tartottak, de végig kellett menni a falun. Egy kicsit el kellett mindenhova menni, mert halálosan megsértődtek volna, ha elmegyek, mondjuk a Miklósa családhoz, a legnagyobb gazdához, de nem megyek el a szegény Tóbi családhoz. Úgy hívták, a Tarisznyás Tóbi, mert szegény ember volt, annak nem volt, csak egy 50 személyes lakodalmá, de ugyanúgy el kellett oda menni, mint a 800 személyesbe.

Legtöbb faluban igen sok gondjuk volt a nagy gazdag presbiterekkel, és pont a papoknak. Németh Lászlónak van egy nagyon érdekes elbeszélése, a *Kurátor*. Arról szól, hogy a kurátor, aki éppen aznap disznólkodott, hogyan hurcolta ki a templomból a papot, akire ráfogták, hogy az is rosszat tett. Bogyiszlón is a nagy presbiterek voltak a megmondók. Mikor én odakerültem, az első presbiteri gyűlésen a fizetést le kellett tárgyalni. Mondtam, hogy én nem kérek mást, mint az elődöm. „Hát azt nem lehet – mondta az öreg Miklósa –, mert az 1500 forint, és maga még csak 25 éves!” Mondom: „De ugyanazt az iskolát végeztem, mint aki 70 éves volt”. – „Akkor is – azt

mondja –, hol van maga az én unokámhoz, és az én unokám még hol keres 1500 forintot havonta?” Én meg pimasz voltam, és azt mondtam: „Én 17 évet jártam iskolába, hogy most 1500 forintot kereshessek, a maga unokája meg ott maradt az eke szarvánál”. Erre behúzta fülét, farkát, már elnézést, szóval csendben maradt. Utána is járt templomba.

Egyszer nagyon megijedt szegény édesanyám, mert úgy ordítottak mindig a presbiterek, mint a fába szorult féreg. Azt hitték, hogy ha nekik nagy hangjuk van, akkor a mindenkori lelkészt majd irányíthatják. Édesanyám átszaladt a szomszédasszonyhoz, hogy „Jaj, hát megölik már a fiamat!” Én azt mondtam: „Atyámfiai, én is tudok ordítani, de nem ordítok. Avval nincs senkinek nagyobb hatalma, ha ordít, csak beszéljünk meg mindent”. Aztán szépen lecsillapodtak, hozzászórtak. Amikor odamentem, volt 18 presbiter – azok közül 3 volt az ellenpárti, 15 a mellettem lévő –, és mikor eljöttem Bogyiszlórról, 28 presbitert hagytam ott, akik az egyháznak oszlopos tagjai voltak, hűségesek, akik tudtak áldozni, tudtak templomba járni. Sajnos most azt hallom, hogy ha vasárnap 20-22-en vannak a templomban, akkor már sokan vannak. Siralmas.

Kecskeméten most sajnos ugyanez a helyzet. 11000 lélek van itt, és ha vannak 300-an templomban, akkor ujjonganak, hogy jaj, de sokan vannak. Pedig itt minden van: szálloda, kollégium, iskola meg Emmaus ház... minden a világon, csak éppen gyülekezet nincs. Ez egy kicsit szomorúvá tesz, mert én mindig ahhoz voltam hozzászórtva, hogy szerette a gyülekezet a templomát. Szerette Bogyiszlón, szerette Csepelen, ahol olyan nagy örömmel voltam fiatalon, nem is beszélve aztán Győrről, ahol tele volt a templom mindig, és most is vannak szépen, mert tudom, hogy járnak.

Házasság

Amikor én Bogyiszlóra kerültem, az egyik nagygazda az unokáját akarta hozzám adni, és beküldte a kurátort, hogy beszéljen rá. Azt mondja nekem az öreg Boda bácsi: „Tisztelendő úr, az is papi nemzetség, nyugodtan benősülhet”. Mondom neki, de hogyan? Azt mondja: „A Zsuzsa nélinek a gyerekeit egy segédlelkész csinálta valamikor, és az ennek a Sárikának a nagyapja”. Én erre azt mondtam, hogy ez nem így megy, ez nem olyan, mint a vásár, hogy megyek, veszek egy fejőstehenet, aztán

ha nem jó, akkor eladom. Azért ez egy életre szól. Nem dicsekedni akarok, de még most is van, aki haragszik. Ez a lány aztán férjhez ment, én eskettem őket, gyerekek van, unokájuk van.

Nemrégiben ott jártunk a bogyiszlói temetőben, gondoztuk a sírokat, vittünk virágot a feleségem szülei sírjára, az enyimekre, és egyszer csak jön valaki föl, egy idősebb nő. Hát én nem ismertem meg. Jön föl, köszön. „Jaj, hát maga az Sárika?” – „Azt akarom csak elmondani, tisztelendő úr, hogy honnan van ez a nagy ellentét, hogy miér' haragudott édesapám magukra”. Mi nem tudtuk, hogy milyen ellentétről akar ő beszélni. Az édesapja nekem kurátorom volt. A háborúban ellőtték az egyik lábát, falába volt, nem tudott nagyon a mezőgazdaságban dolgozni, de kapta a rokkantnyugdíjat. Igen jó viszonyban voltunk, én semmi jelét nem láttam, hogy ők haragusznak. És kiderült, hogy azért volt „a nagy ellentét” a régi időkből, mert én nem vettem feleségül ezt a Sarikát. Már unokája van, és mi negyven év után mentünk oda, de még mindig haragszanak.

A bogyiszlói temetődombot úgy hordták fel kocsival a bogyiszlóiak, mert a régi temető olyan mélyen volt, hogy nem lehetett temetni, mikor följött a talajvíz. A bevándoroltak – meg most már az újabbak is – lenn vannak a régi síkon. Ez is jellemző, mert úgy mondták: „Oda nekünk jussunk van, mert azt az én nagyapám hordta”.

Egy másik alkalommal megint kinn vagyunk a temetőben, és látjuk messziről, hogy az egyik volt presbiternek a lánya ott van. Én eskettem több mint negyven éve; húszévesek voltak a fiai, mikor a férje rákban meghalt.. 15 éves volt, mikor én a faluba kerültem, aztán elvégezte a gyógyszerészetit, és Tolnán nyitottak patikát. És most elfordította a fejét, mikor találkoztunk. El nem tudtam képzelni, hogy mi baja van, hát soha életünkben meg nem bántottuk. Mikor mi Győrbe kerültünk, az apja, a presbiter akkor már meghalt, én temettem, de az édesanyja még élt, és nem álltak szóba a feleségemmel, mikor odament gyógyszerért, csak morogva kiszolgálták. Kinn vagyunk a temetőbe, látjuk, hogy jön Lidi, lebújik az autó mögé, és nem köszön. És kiderült – valaki elmondta –, hogy azért haragszik, mert én nem voltam hajlandó elvenni, mikor özvegy lett.

Én falubelinek nem is udvaroltam, egyedül a feleségemnek, de ő ott volt az egyháznál adminisztrátorként, és az egészen más volt. Egy barátom Izsákon volt segédlelkész, és elvett egy izsáki lányt feleségül. Megürülően volt az izsáki parókia, és ő megpályázta. Azt mondja neki az egyik presbiter: „Na, mi ennek nem mondjuk soha – mondta a felesége lánykori nevét –, hogy nagytiszteletű asszony!” Nem is választották meg.

A mi házasságunk egy kicsit furcsa dolog volt. Feleségem özvegy volt már akkor, és úgy házasodtunk össze '84-ben. A két lánya már akkor férjhez ment, én eskettem őket. Ő '73 óta adminisztrátor volt az egyháznál, segített nekem. A férje alkoholista volt, nem jól voltak, de őszintén, Isten színe előtt mondom, hogy bár mi szimpatizáltunk az évek során, jó érzéssel voltunk együtt, de még a kezét sem fogtuk meg egymásnak. Mikor én odakerültem, a gyerekeik még kicsik voltak. Később a férje egyre rosszabb állapotba került, lefogyott, már csak 30-35 kilós volt, aztán egy este fölakasztotta magát. Én temettem.

'84-ben, amikor már özvegy volt, elhatároztuk, hogy összeházasodunk, de nem tudta senki. Különös esküvőnk volt az első. Mikor úgy döntöttünk, hogy egymáséi leszünk, bementünk a templomba ketten, ott az úrasztala előtt elmondtuk az esküt, imádkoztunk – és úgy jöttünk ki lélekben, mint házaspár. Utána Varga komámmal megbeszéltük, és itt esküdtünk meg Kecskeméten, hogy hivatalosan is megtörténjen. De énnekem az első volt az igazi, mert az volt lélek szerint, és én azóta is nagyon boldogan vallom, hogy sem egészségében, sem betegségében, holtomiglan vagy holtáiglan hűtlenül el nem hagyom. Nagyon összeszoktunk és nagyon boldogan élünk együtt több mint 29 éve hála Istennek, öregkorunkban is, mert borzasztó volna egyedül maradni bármelyikünknek. Nekem oda kellett menni annak idején Szekszárdra, azután Bogyiszlóra, így kellett egymásra találunk, ez is predestináció. Közös gyermekünk nem született, de az ő első házasságából van két lányunk meg öt unokánk. A család egyik része Szekszárdon, a másik Faddon él. A gyerekek Faddon lettek keresztelve, mert a nagyapjuk faddi presbiter volt, és oda is ment férjhez az idősebb leányunk.

Feleségem Bogyiszlón született. A szülei gazdálkodtak, de aztán az édesapja beteg lett és nagyon sokáig kézbesítő volt – kisbírónak mondták –, mert tüdőbajt kapott és

nem nagyon tudott már a határban dolgozni. A határát súrolták, de nem lettek kulák listára téve, mivel beteg volt apósom, és az akkori főjegyző azért védte, valami módon segítette őket. Később a téeszbe bevitték a földjeiket. Anyósom árván nevelkedett, mert az édesapja meghalt az I. világháborúban. Az örökség elment kétfelé és ő mint lány nem tudott gazdálkodni benne. De jól megvoltak anyósomék, szép házuk lett, bár egyszerűen éltek. A feleségemék hatan voltak testvérek, és mind a hat lány. Most már csak egy nővér él közülük meg a feleségem.

Néprajzi múzeum a parókián

Én Bogyiszlón összegyűjtöttem az ottani mázas edényeket, hímzéseket, mindent. Egyrészt bútorzatot – volt cifra láda, faragott szék meg cifra szék, rokka, téka, fogas, tehát az ottani berendezések –, és ezeken kívül tányérokat, kanalat, villát, amit a régi házakban használtak. Volt több mint 400 tárgy. Ezeket sokan mint felesleges lomot tartották a padláson és ideadták ingyen, de néha sok pénzt adtam értük. Sőt volt, aki azt mondta: „Jaj, olyan szép ez a tál, de hát úgy köllene egy levesestál!” – azt adjak érte. Na, hát akkor átmentem a boltba és vettem neki egy porcelán levesestálat.

Jelentek meg erről cikkek is, az egyik azt írta hogy „múzeum a parókián”. A hatszobás parókián egy hosszú, 15 méter hosszú, 2 méter széles üvegezett folyosó volt, ott bőven elfért a kiállítás. Ha jött valaki a faluba, mondjuk jött egy küldöttség a tanácshoz vagy az iskolához, már szaladt az igazgató felesége: „Tisztelendő úr, jöhetünk át?” Akkor átjöttek, és nekem előadást kellett tartanom a faluról, és megmutatni végig mindent. Igaz, hogy az a mi mániánk volt, hogy szerettünk mindent tisztán tartani, de el lehet képzelni, milyen volt, amikor ötven ember végigment mindenben, és vigyázni kellett arra is, nehogy véletlenül trombitának nézzék és megfújják a kiállított tárgyakat, mert ezek elöl voltak kirakva, nem lehetett tárlókat csinálni.

Volt egy nagyon régi szokás Bogyiszlón: a mátkaság ideje alatt nem gyűrűt váltottak, hanem mátká keszkenőt. A menyasszony keszkenőt adott, és a vőlegény elkezdett fából faragni egy kést meg egy villát, és azt „bespanyolozta”. Tehát lukat csináltak rá, beletettek spanyolviaszt, ledörgölték és ott lett egy szép piros virág, vagy hogyha zöld, akkor zöld. Nagyon szép villák voltak. A villa meg a kés fából faragott láncsal

volt összekötve, mégpedig egyetlen hosszú fából faragták az egész láncot. Fantasztikus szépek voltak! Mikor a lakodalom volt, hoztak egy tál mézet meg egy szelet kenyeret, és akkor a vőlegény elővette a mándli zsebéből a faragott kést meg villát, tört egy falat kenyeret, belemártotta a mézbe, átnyújtotta a menyasszonynak: „Ilyön édös legyön az életünk!” És ezt a kést, villát a menyasszony, illetve az újasszony meg hát az öregasszony haláláig őrizte. Elhívtak egyszer, még a legelején egy öregasszonyhoz, aki haldoklott és úrvacsorát kért. Megtörtént az istentisztelet a betegágynál, és egyszer benyúlt így a párnája alá, hogy „Ezt meg magának adom, hogy őrizze, ez volt az én mátkavillám” – és akkor tudtam meg, hogy az micsoda. Be volt tekerve abba a keszkenőbe, amit a férjével váltottak azelőtt 62 évvel. A férje már régen meghalt, de ő ezt őrizte.

A mi konyhánkban volt 250 tányér – most van 27 –, és egy szobát, ami nem a múzeumhoz tartozott, azt én magamnak rendeztem be. Fogadószoba volt, úgyhogy ha jött valamilyen vendég, különleges helyen tudtam fogadni. Egyszer csöngetnek az ajtón, jön az egyik presbiterné az unokájával. Ismertem én az unokáját is, mert templomba járt – szegény aránylag nagyon fiatalon meghalt –, és később Szekszárdon nem messze lakott tőlünk, akkor már ő is beköltözött Szekszárdra. Érdekes, mindenki Lídia volt: ezt a lányt Tóbi Lidinek hívták, feleségem is Lídia... volt, amikor 160 Lídia volt a faluban. És hoznak egy tarisznyát, a presbiterné kivész belőle egy nagyon szép mázas tálat virágdíszítéssel, hogy. „Hát ezt meg akkor odaadnánk, hogy hadd lögyön ez már a magáé”. Később tudtam meg, hogy ez lett volna a mátkatál, hogy vegyem el az unokáját feleségül, mert elmondta, hogy „Pedig a tálat is odaadtuk, és mégse nézett a Lidikámra!” Nem is ment férjhez soha.

Volt ebben a gyűjteményben több mint 400 tányér. Volt olyan, hogy egy házalapból kiástak 1867-ből egy bokályt – ez a korsó –, volt benne régi pénz, azt odaadták nekem, hogy őrizzem. Ilyen dolgok voltak, tényleg értékesek. Andrásfalvy Bertalannal én fiatalkoromban Szekszárdon jó barátságban voltam. Mikor '90-ben miniszter lett, Győrben akkor tették le a katolikus iskolának az alapkövét, és ott ültünk együtt az alapkövetelési ünnepélyen. Ő mondta, hogy ez különösen értékes gyűjtemény, mivel egy faluból való, tehát nem olyan, hogy jártam a falvakat és összeszedtem innen is, onnan is valamit, hanem ez itt ennek a falunak a hagyománya. Amikor eljöttünk Bogysiszlórról, akkor én átadtam az egész gyűjteményt az önkormányzatnak.

Győrben megújult az életem, a szolgálatunk

Nem volt nekünk semmi bajunk Bogyiszlón, nagyon jó volt, s most is, ha megyünk, hazamegyünk. Ott vannak a szüleim eltemetve, a feleségem szülei is, és most újítatjuk föl éppen a kriptánkat, oda fogunk kerülni. De harminc év alatt valahogy belefáradtam. A gyülekezet is nagyon kezdett elfogyni. A második-harmadik nemzedék már nem maradt a faluban, nem akartak a téeszbe menni. A kezdet kezdetén volt 30-40 konfirmandus, utoljára már csak hét-nyolc, pedig mindenki megkonfirmált, aki annyi idős volt. Nem volt gyerek, vagy ha volt, az is beköltözött Szekszárdra, Tolnára, de még Paksra is meg Dunaújvárosba is mentek. A végén már jóformán csak temető lelkész voltam: temettem az öregeket, temettem a hazahozottakat, mert volt, aki Tolnán lakott – ott is alakult már gyülekezet –, de hazahozták Bogyiszlóra temetni, mert itt volt az öregapja, annak a sírjába. Hazahozták Dunaújvárosból, hazahozták Pestről... úgyhogy ez akkor már egy nagyon leépülő gyülekezet volt.

Sajnos aztán még sokkal rosszabb lett. Nem az én dolgom bírálatot mondani az utódomról, majd az Úristen eldönti, ki hogyan kerül a számadásra, de nagyon lezüllött a gyülekezet. Az én időmben elképzelhetetlen volt, hogy Bogyiszlón legyen női presbiter, és most három férfi van meg öt nő. Mikor eljöttem, 28 presbiter volt meg hat pótpresbiter, megvan a fényképük. Az utódom ezeket nagy részben lemondatta. Azt is lemondatta, aki a násznagyunk volt – ő volt a pénztáros-gondnok –, mert nem akart vele dolgozni. Én csak utólag tudtam meg, hogy ez is lemondott, az is lemondott... akiket én választottam az utolsó időkben presbiternek, azokból egy sincs már. Pedig azt szokták mondani a bogyiszlóiak, hogy ez „hóttig való tisztség”, mert nem mondatták le őket.

Na, és akkor spekuláltunk rajta, hogy de jó lenne még elmenni valahová. Meghívtak egyszer Madocsára, aztán szó volt arról, hogy hívnak Kecskemétre, de Tóth Károly azt meggátolta. Varga Laci szeretne volna, de sokkal jobb, hogy nem. Nem jó lett volna, mert Bogyiszlón önálló lehettem, itt meg azért nem lett volna olyan. Nem mintha nem lettünk volna jó viszonyban Lacival. Hát most is, tegnap voltak itt Márkék, a legkisebb fiú, esketem őket 25-én, ha Isten éltet.

'89 után kaptam Hegedűs Loránt püspöktől egy levelet, hogy próbáljuk Bogyiszlón megszervezni a református iskolát. Én próbáltam érdeklődni, de kiderült, hogy a pedagógusok SZDSZ-esek lettek mind a 26-an, mikor a kommunista párt megszűnt. És azok nagyon morgolódtak akkor, hogy mit akar itt a pap. Ezek nem is falubeliek voltak, nem reformátusok, hanem úgy jöttek Tolnárról, Szekszárdról, erről-arról. Az iskola mellette volt a parókiának, és megcsinálták, hogy minden este diszkót rendeztek a teremben, kinyitott ablakoknál, ez amolyan bosszantásféle volt. Nem tudtam én ezzel mit csinálni. Azt mondtam, hogy én nem veszekszem, nekem ebből bőven elegendő van, hogy itt ordítanak, és amúgy is legjobb lenne már valami újat kezdeni. Pontosan harminc évig voltam ott, és úgy gondoltam, harminc év után nem vagyok még olyan öreg, hogy ne kezdhessek újat.

Azért sem lett volna jó, ha Bogyiszlón maradunk, mert a feleségem ott soha nem lett volna nagytiszteletű asszony, csak a Maláthy Lidia, mert hát ott nőtt föl, ott voltak az osztálytársai. Én Csepelen nagyon szerettem, jó érzésekkel voltam a gyülekezetben is mindig, de én ott mindig csak Emilke voltam. Hiába voltam már palásban, szószéken, csak azt mondták, hogy „jaj, de aranyos a kis Emilke!” – hát én azt nem pályáztam volna meg, hogy Csepelre menjek lelkésznek, mert lehet, hogy örökre Emilke maradtam volna. De azért Győrben is: az egyik elődöm Endre volt, az mindig Endre bácsi maradt, az utódja Pataki Laci bácsi volt, mindenki úgy szólította, a közvetlen elődöm Wittner Feri volt, ő Feri bácsi lett, én Emil bácsi voltam. Most az utódom, Attila kikérte magának mikor odakerült, hogy „Én nem Attila bácsi vagyok, hanem esperes úr!” – meg is értem. Ő Szentkirályon volt lelkész – onnan került be Győrbe –, és ott nagytiszteletű úrnak szólították. De ezt nem mindenki tudja lenyelni vagy elfogadni. Engem Bogyiszlón mindenki tisztelendő úrnak hívott, nem nagytiszteletű úrnak, mert ott ez volt a szokás. Aztán sokan, akik hallották, azt mondták, mi van, téged plébánosnak akarnak hívni? Hát nem, de én elfogadtam azt, ahogy ők megszokták. Az elődöm Tóth tisztelendő úr volt, előtte Gerendai tisztelendő úr, tehát nem énnéem mondták ezt először.

Varga Lacival, akivel mindig kapcsolatban voltunk a hosszú évek során, éppen kinn voltunk Németországban, és én nem voltam otthon vasárnap, nem néztem meg a Reformátusok Lapját. Hét közben egyszer csöngetnek, jön Mátyás Lajos, aki most

Győrben él, de akkor Mezőörsön volt esperes, és nekem évfolyamtársam volt. Beszélgetünk, s akkor azt mondja: „Itt meg lehet örülni, hát milyen zene van itt?” Teljes hangerővel ment a diszkózene. „Hát – mondom – ez megy, nem tudunk mit csinálni. Nézd meg, remegnek az ablakok, s ez megy minden este”. – „Hát miért nem mész el innen? Nem vagy még öreg, miért nem jössz el Győrbe?” – „Győrbe, de hát hogyan?” Azt mondja: „Nem olvastad a Reformátusok Lapját? Most hirdetik, hogy pályázatot hirdet a győri egyház a lekipásztori állásra. Írd meg még ma este és add föl, mert holnap jár le a határidő!”

Megírtam és elküldtem Győrbe a levelet, s akkor meghívtak bemutatkozó szolgálatra. Először heten jelentkezünk, de négyet hívtak meg, mert hármat nem talált alkalmasnak a presbitérium. Sorban bemutatkoztunk január első, második, harmadik és negyedik vasárnapján, mégpedig kisorsolták a neveket, hogy ki hányadik lesz. Én lettem a negyedik bemutatkozó. Szokásom szerint én mindkét alkalomra írtam másik prédikációt és mondtam másik prédikációt. Be kellett mutatkoznom Szabadhegyen, és be kellett mutatkoznom a Kossuth utcában, és én más prédikációt mondtam Szabadhegyen, és más prédikációt mondtam fél 11-kor a Kossuth utcában. Én nem tudtam, hogy a gyülekezetből egy csomóan átjönnek a másik templomba is, nem ismertem én senkit, de kiderült, hogy 30-40 ember innen átment oda. Mind a három, aki előttem mutatkozott be, ugyanazt a prédikációt olvasta föl mindkét helyen, én pedig életemben prédikációt nem olvastam föl, csak mondtam. Mondták is utána, hogy mi azt hittük, hogy repeta lesz a prédikációból, és nem az volt. Utána engem 74,9%-os szavazati eredménnyel választottak meg, a másik háromnak jutott a többi töredékszavazat, mert mindegyiknek volt azért ott ismerőse.

Sok szép szolgálatom volt Győrben. Megválasztottak tanácsbírónak is, mennem kellett egyházat látogatni. Ez az ún. kanonika vizitáció annyit jelentett, hogy volt egy istentisztelet a gyülekezettel, utána pedig a presbitériummal volt megbeszélés. Jó sok gyülekezetbe eljutottam: voltam Sopronban, Mosonmagyaróváron, Pápán meg az összes kisebb gyülekezetben jóformán, úgyhogy majdnem az egész Győr megyét végigjártam.

Az elválás Bogyiszlótól azért nehéz volt. Ott volt a szüleink sírja, ott töltöttük el életünknek a legszebb éveit. '90-ben én már 55 éves voltam, az életem java ott ment

el, de azt mondtam, hogy még megpróbálom, megmutatom, hogy én még előbbre jutok. S talán nagyképűségnek hangzik, de Győrben megújult az életem, a szolgálatunk. Fölépítettük azt a gyönyörű templomot, ami nekünk a szívünk öröme. Csak a négy fal volt, amikor odamentünk, és azután a belső berendezés, fűtés, világítás, torony fölépült a haranggal, mindennel. Csodálatosan szép lett, s mikor kész lett, '99. október 31-én fölszenteltük a tornyot meg a harangot, és a következő évben, 2000. december 31-én eljöttünk nyugdíjban. Kár volt, mert még egy pár évet nyugodtan ott élhettünk volna, még nem voltam 64 éves, még volt bennem erő, és Győr az életünk koronája volt.

Nyugdíjas évek: Kecskemét

Amikor nyugdíjba mentünk, először Szekszárdon akartunk lakni, azt hittük, hogy ott majd jó lesz Győr után, de egy idő után nem éreztük magunkat jól, ezért vissza akartunk menni Győrbe. Ott házat is kinéztünk magunknak, egy társasház egyik részét, meg is alkudtunk 12 millió forintban, de jött egy mosonmagyaróvári házaspár, ránk ígért még hárommillió forintot, és azt nem tudtuk előteremteni. Akkor el kellett jönni Kecskemétre, bár a feleségemnek volt egy nagyon szép háza Bogyiszlón, ott is maradhattunk volna talán. De ez olyan dolog, amire azt szokták mondani, hogy nem jó a lelkésznek, ha ott marad a maga falujában nyugdíjasként, mert az olyan, mint mikor az anyós ott marad a családdal. És ez így igaz, mert tudom, hogy mindig jönnek: „Jaj, ugye vissza tetszik jönni, esketni?“, „Jaj, ugye el tetszik temetni?“... nehéz ellentmondani annyi közös élmény után.

Most lesz két éve május 14-én, hogy eskettem Bogyiszlón egy nagyon kedves családnak; én konfirmáltam, és orvosnő lett a menyasszony. Ővelük igen jó viszonyban voltunk, az édesapja volt az első presbiterem 27 évesen, mikor megválasztottuk, és azóta is presbiter, a gyülekezetnek ők tényleg fontos tagjai. Hát olyan nehezen engedte az utódom, az ottani lelkész az esketést! Az elsőt meg se engedte, mikor a fiú nősült. A sógoromat temettük még '92-ben, és ahogy álltunk ott, a család, mikor odaért hozzám, csak elment mellettem, nem fogott velem kezét. Azóta sincs semmi kapcsolatunk. Egyszer hallottam, hogy mentek haza egy temetésről, és azt mondta a presbitereknek – a presbiterek kikísérték mindig a lelkészt, azok énekeltek –, hogy „Na, ez volt már olyan temetés, mint a Horváth

Emilé? Mert mindig olyan nagyra vannak vele”. Azt mondja az egyik presbiter: „Ez még csak meg sem közelítette, távolról se!” No, ez aztán betette a kaput.

De most megengedte, szívesen fogadott, ő vezetett be minket a templomba, mert a faddi lelkész is ott volt ezen az esküvőn. Az utódom volt a házigazda, de nem csinált semmit, csak mi ketten eskettük őket a faddi lelkésszel, mert ez a kislány, aki a menyasszony volt, Faddra járt orgonálni. Olyan tömeg vett bennünket körül a templomban – nem voltunk a faluban ilyen ünnepélyen már 20-30 év óta –, hogy majdnem levettek a lábunkról. És jó, mentek sokan az esküvőért is, de hát zsúfolásig volt a templom, hogy még egyszer meghallgatnak. De ez már ilyen. Most az utolsó prédikációmnál azt írtam rá a dossziéra, hogy *Hattyúdalok*. Mert már lassan az utolsók lesznek, érzem, hogy kicsit fáradok.

Akár dicsekvésnek hangzik, akár nem, én még most is majdnem minden héten írok egy prédikációt. Most például nagyon nagy öröm volt, hogy ott lehettem, Újhelyi Gáborék kisunokáját keresztelhettem és prédikálhattam még egyszer Győrben is. Mi Kecskeméten élünk már kilencedik éve, de engem a kilenc év alatt kétszer engedtek föl a kecskeméti szószékre. Egyszer akkor este, amikor nyugdíjas lelkészeket kértek prédikálni, másodszer meg, amikor Varga komámnak volt a 75 éves születésnapja két évvel ezelőtt, a feleségének meg a 70. és azt mondta: „Téged kérlek prédikálni” – de csak a 11 órás istentiszteleten, nem a kilencesen. De nagyon sokat hívtak Faddra, a lányunk lakott ott, nagyon jó viszonyban voltunk az ottani lelkésszel, most ment nyugdíjba ő is. Aztán voltam nagyon sokszor Lakitelken, ott egy barátom lelkész.

Itt a nyugdíjas otthon konyhája, ide szoktak hívni havonta, kéthavonta, öthavonta egyszer, de nincs több alkalom, mert nincs rá igény. Ha nőnap van, akkor azért egy prédikációt meghallgatnak, most nőnapon is én prédikáltam. Utána volt egy nagy vacsora, én is ott voltam, de ezt nem tudják a lelkészi hivatalban – biztos, hogy prűszkölnének, mert nem szabad.

Varga Lászlót sem hívják prédikálni, azt mondták neki, hogy most már te nem tartozol ide – hát ő is nyugdíjas, és a nyugdíjas, az már le van írva. Én nem is tudom, hogy prédikált-e, mióta nyugdíjba ment. Tán egyszer, azt hiszem, volt egy. Az a baj,

hogy ez majdnem mindenhol így van. Legjobb talán tényleg azt mondani, hogy „ez az én váram”, és akkor nincsen se irigykedés, se ez, se az. Mert például Tolnában azért prűszköltek, mert ha meghalt egy lelkész, nem az esperest hívták temetni, hanem engem, meghalt egy lelkipásztorné, és engem hívtak, meghalt a lelkésznek a lánya és én mentem eltemetni... Vagy beiktatás volt, vagy harangszentelés: Dunaszentgyörgyön például engem hívtak meg harangot szentelni, pedig nem volt semmi kapcsolatom a gyülekezettel. Jó, ez kenegette a májamat – lehet, hogy azért is fáj néha, hogy itt most mellőznek.

Könyvtáram története

Én úgy őriztem mindig a könyveket, mint a gyerekeimet, ez hozzátartozott az életemhez. Mikor nyugdíjba mentem és idekerültünk, 5370 kötetet adományoztam a kecskeméti könyvtárnak, és ebben vannak teológiai munkák, irodalom, történelem, néprajz meg régi könyvek, amiket sokszor fájlok, hogy odaadtam. Olyan kötetek vannak köztük, mint a Révai lexikon sorozata, de a teljes emigráns irodalom is megvolt nekem – legalább 300-400 kötet –, abból sem maradt meg semmi, odaadtam a könyvtárnak. Itt a kecskeméti könyvtárban egy darabig külön ki voltak válogatva egy nagy polcon az általam adományozott könyvek, be is volt bélyegezve mindegyikbe a nevem. Aztán egyszer ez talán valakinek szemet szúrt, vagy nem tudom, miért, de eltűntették onnan, valahova berakták, és nincs már ott a könyvtár előterében.

Beszélhetnék a kéziratos könyveimről. Őt kézzel írt kötet: templomi imádságok, teológiai művek, köztük Losonczy Istvánnak a kézirata. A Biblia-gyűjteményemben megvan a Komáromi-féle Biblia, az 1685-ös kiadás. Komáromi Csipkés György debreceni professzor volt, ott van Debrecenben a szobra az egyetemnél. Őt arra kérte az Egyházkerületi Tanács, hogy fordítsa le újra a Bibliát. Na most, ennek az a nevezetessége, hogy ezt eredeti héber és görög – úgy írta a címlapon, hogy káldeai és görög – nyelvből fordította, nem úgy, mint Károli Gáspár, aki közbevetve a latint is használta. De a Komáromi Biblia nem került forgalomba, mert az egri püspök rátette a kezét. Ott volt a pincében, fele elrohadt, néhányat elloptak belőle – az maradt meg. Most adták ki, egy facsimile kiadás belőle. Megjelent először facsimile kiadásban a Leiden-i Biblia, az 1908-as, megjelent aztán az Oppenheim-i 1612-ből, és utána

megjelent ez a Komáromi-féle Biblia. Ezek olyan ritka példányok voltak, hogy nem lehetett hozzájutni végeredményben, csak könyvtárakban, még ott se nagyon.

És az egészben az az érdekes, hogy borzasztóan fölháborodott a Magyar Bibliatanács, hogy egy társaság – evangélikus és református teológusok – most lefordította újra, illetve kijavította az 1908-as Károli Bibliának a szövegét. Fölháborodtak, hogy ez nem autentikus, vitatkoztak, újságcikkek jelentek meg, de hát az az igazság, hogy az eredeti Vizsolyi Bibliát Szenczi Molnár Albert már 1608-ban átjavította, aztán '12-ben megint átjavították. Utána átjavította az Arany Bibliában Misztótfalusi Kis Miklós, tehát mindig egy kis javítás történt. Mindig arra az időszakra jellemző fordulatokkal, nyelvezettel próbálták kiadni, és főleg az 1700-as években történt elég sok javítás a Biblián. Az utolsóelőtti javítás a Károli Biblián az 1803-as volt, amikor kiadták az 1660-as Váradi Biblia utánnyomását, és a nagy javítás 1908-ban történt, amikor a most használatos javított Károli-Bibliát kialakították. Ez azért volt érdekes, hogy nem csak egy századforduló, hanem egy teológiai forduló is történt, belépett egy liberális irányzat, Schleiermacher irányításával, és akkor vette kezébe a magyar Biblia kiadását egészen 1949-ig a Brit és Külföldi Bibliatársulat.

'38-ba megbízták Czeglédi Sándornak az apját, aki professzor volt Debrecenben, hogy fordítsa le a Bibliát. Meg is tette, ki is adta 50-100 példányban a teológiai professzoroknak, hogy nézzék át, és ezt használta föl 1949-50-ben a Magyar Bibliatanács Fordító Bizottsága. Először úgy is jelent meg, hogy „Károli Gáspár fordítása, Czeglédi Sándor revíziója nyomán fordította a Magyar Bibliatanács Ó- és Újszövetségi Szakbizottsága”. Ez aztán megváltozott, mert azt mondták, nem jó ez, hogy Károli meg Czeglédi, hanem legyen egy teljesen új fordítás. Ez megjelent 1975-ben és átdolgozták 1990-ben a Károli Biblia 400 éves évfordulójára. És most készül, jövő tavasszal fog állítólag megjelenni a legújabb fordítás.

A Magyar Bibliatanács folyamatosan adja ki az 1908-as Károli-revíziót, mert ezt veszik az emberek, ezt érzik a Biblia nyelvének. Pedig távol van azért az 1590-es világ a mai nyelvtől. Károli még nem azt mondja, hogy: „És monda az Úr az asszonynak”, hanem „És monda az Úr az asszonyi állatnak.” Na most ez, hogy „állat” akkor még annyit jelentett, hogy lény, vagyis „monda az asszonyi lénynek”, de hát ez így furcsa lenne. Nagyon sok ilyen szó van benne, például „Nem volt neki marhája” –

és ez nem a négy lábú marhára értendő, hanem a kincsre, a vagyonra. Úgyhogy egyik jobban okoskodik, mint a másik, de én azt mondom most is, hogy a legjobb fordítás az 1908-as volt. Az egy olyan szép, tiszta magyar nyelven való szöveg, és van egy archaikus beütése, ami Bibliává teszi. Úgy, mint az angoloknál a Jacob-féle Biblia: hiába modernizálódott az angol nyelv, ők még mindig ragaszkodnak a Jacob-féle Bibliához.

Én ezeket a régi Bibliákat részben még teológusként vettem az ötvenes években. Akkor lehetett venni, mert rengeteg régi Bibliát eladtak, akik nem merték tartogatni. Annak akkor nem volt értéke. Például egy 1786-os Bibliát én megvettem négyszáz forintért '58-'60 körül, ami most, azt mondanám, hogy egymilliót ér, és akkor még nem mondtam sokat. Kálvin Institutio-jának az úgynevezett Rebulius-féle kiadását, amiből három van az országban – plusz az enyém – 1561-ben adták ki. Azt én megvettem akkor, azt hiszem, száz forintért. Persze be kellett köttetni nagyon szépen, mert mindent meg kellett becsülni ahhoz, hogy az ember valamire jusson, tehát hogy könyvtárat szerezzen, hogy az örömeinek éljen. Megcsináltam azt is – és ezt örömmel mondom –, hogy elmentem egy éjszaka havat lapátolni, hogy meg tudjam venni a Kalevalát. Azt hiszem, nyolcvan forint volt akkor a hólapátolás díja, és a könyvet hetven valamennyiért vettem. Meg is volt egészen addig, míg nem került most ide a kecskeméti könyvtárba.

De hát minden így került végeredményben. Volt egy időszak, amikor Esze Tamás főgondnok – aki talán ezredesi rangban tábori lelkész is volt, aztán később nagyon bekerült a dolgokba – lelkészekről vagy nem tudom, honnan rengeteg könyvet szerzett, de azok őneki nem kellettek. És akkor azt mondta, tudva, hogy én a könyveket szeretem: "Itt van tíz könyv, vidd le az antikváriumba, a te nevedre add el! Hozod a számlát, de egyet kiválaszthatsz magadnak. Kilencet adjál el belőle, egy meg a tied lehet, amelyiket akarod." Majdnem minden hónapban sor került ilyen akcióra, hogy eladtam a könyveit, már ismerőseim voltak a Központi Antikváriumban, ott a Múzeum körúton. Volt egy öreg zsidó bácsi, aki átvette tőlem a könyveket és adta el aztán tovább, de én mindig egyet meg tudtam szerezni belőle, és a könyvtáramnak egy része – nem azt mondom, hogy sok, de azért olyan 30-40 kötet biztosan – így került hozzám. Én nagyon örültem neki, mert nem kellett pénzt adni érte, és azt választottam, amelyiket akartam.

Az 1700-1800-as évekből származó legrégebb könyveimet így szereztem, például megvolt Tompa Mihálynak a prédikációs kötete, amit hamvai lelkészként adott ki. Aztán nagyon sok énekeskönyv, tudniillik akkoriban sokat „leselejtezték” a lelkészek közül, jobbakat is, és azoknak a könyvtára odakerült a Konvent Sajtóosztályára, ahol csináltak egy antikváriumot. Sok könyvet vettem ott is, mert oda kurzustárosként be kellett járnom, és elég sokat félretett számomra a vezetője, akivel igen jó viszonyban voltam. Ami kellett, megvettem. A Czeglédi-Hamar-Kállay-féle Bibliai Lexikont ott tudtam megvenni, aztán például Kálvinnak a '44-ig kiadott kommentárjait, Luther Mártonnak az írásait... Azt hiszem, huszonkét kötet volt Luther összes műve, azokat én mind ott vettem meg, és elég olcsón. Ugye, lelkészek meghaltak, nyugdíjba mentek, nem tudtak mit csinálni, odavitték a könyvtárukat, a konventi antikvárium meg átvette.

A nyugati könyveket, emigráns irodalmat Magyarországon nem lehetett kapni, ezeket csempésztük, csempésztem magam is. Sokszor mentem ki Ausztriába és Svájcba a '80-as években, amikor megkaptam a kék útlevelet. Németországban is sokszor jártam, Münchenben volt Katkó Sándor könyvkereskedése. Volt egy bogyiszlói származású barátunk, aki feleségemmel egy héten született '38-ban, egyszerre voltak beírva a keresztelési anyakönyvbe. Ő Münchenben élt akkor, igen jó viszonyba kerültünk. Egyszer kimentünk hozzá, és mondtam neki, hogy van egy könyvkereskedő, a Katkó. Azt mondta, hogy ő is ismeri, szokott tőle könyvet venni. Akkor fölkerestem, és utána elkezdtünk Katkóval levelezni, aki nekem mindig beszerezte azokat a könyveket, amiket én megtudtam, hogy megjelentek, Borbándi Gyula, aztán Halász Péter, Cs. Szabó könyveit. Halász Péter sokszor szerepelt a Szabad Európában is, neki nemcsak a könyveit vettem meg, övele leveleztem is. Akkor könnyű volt, mert két forintért elvitte a levelet a posta. Tollas Tiborral is leveleztünk, ő is elküldte a köteteit.

Aztán egyházi vonalon megismerkedtem Szabó Ferencsel, aki jezsuita szerzetes volt, ő a katolikus egyházi könyveket küldte, ezeknek ma is megvan egy része, mint például a Teológiai bibliai szótár, ami egy roppant érdekes könyv. Olyan címszavak vannak benne, mint mondjuk a szeretet, és leírja róla azt, hogy hogyan szerepel a Bibliában, az ókorban, hol vannak róla a jegyzetek... Szabó Ferenc legalább kétszáz

ilyen könyvet küldött nekem Rómából. Ő ismertetett meg engem Békés Gellérral, aki lefordította az Újszövetséget mai modern nyelvre és Rómában adta ki. Katolikusok sokan most is ezt használják, bár kicsit vad fordítás teológiailag. Békés Gellért küldött nekem általa lefordított Újszövetséget dedikálva és más könyveket is, például egy gyönyörű allumot küldött a torinói lepelről – igaz, hogy latinul, de hát annyit latinul is el tudtam olvasni, amennyit kellett. Békés Gellért aztán hazakerült Pannonhalmára, és egészen haláláig leveleztünk. Ugyanígy Cs. Szabóval. Volt két evangélikus lelkész, Szigeti Sándor és Szépfalusi István. Szigeti Sándor norvég, svéd meg finn részen munkálkodott az ottani evangélikusoknál – magyarul is meg az ottani ország nyelvén –, és ő küldött nyugati nyelvekre lefordított Bibliát, például hollandot, dán, norvégot, svédet, finnt...

Szépfalusi István Bécsben, a Capistrangasse 15-ben lakott, sokszor voltam náluk. Ő a nyugati Protestáns Szabadegyetem megalapítója és a könyvkiadója volt. Minden könyvet megküldött dedikálva, amit ő adott ki, én pedig úgy fizettem érte – mert hát ingyen nem kívántam –, hogy bélyegeket küldtem neki. A könyveket először Győrbe küldte egy orvoshoz – azóta se tudom a nevét se –, és az orvos küldte el nekem. Mikor már Győrben voltunk, meghívtam prédikálni Szépfalusit, el is jött, el is mondta a prédikációját. Le is vagyunk fényképezve egy osztrák étteremben, ahol keresztelési ebédet vagyunk, mert arra kért, hogy egy Ausztriában lévő magyar családnak a gyermekét kereszteljem meg: ő prédikált, én meg megkereszteltem a gyereket. Utána együtt voltunk ebédelni, és jó barátságba keveredtünk. Nem telt bele egy félév és jött a halálhíre, hirtelen szívmegállással meghalt. A felesége, úgy tudom, német származású volt; egy kicsit törte a magyart, de azért meg lehetett érteni.

Németországból sok bibliai térképet, nagy albumokat meg szentföldi leírásokat kaptam. Igaz, hogy német nyelven, de azért valamennyire, amennyire kellett, megértettem, és azért a képek magukért beszéltek, Svájcban kaptam még könyveket, ott volt Bán Jóska. Az apja Baján volt lelkész, a fia Baján lelkész, őket a teológiáról ismertem, az öreg Bánt is. Józsi fölöttem járt három évvel.

Volt egy kapcsolat, az még most is megvan, ő pedig az erdélyi magyar irodalmat küldte, 600-700 nyelvészeti, szépirodalmi meg történelmi könyvet. Én mesekönyveket küldtem neki, mert ő azzal foglalkozott, a magyar népmeséknek a

világával. Szedtem össze ezeket a könyveket ,és mentek ki Erdélybe. Az utolsó könyvet egy borítékban küldtem, mert ez egy miniatűr Madách: Ember tragédiája. Nagyon boldog volt, mert Madách-kutató is volt, úgyhogy jár át Balassagyarmatra, ott van valamilyen Madách Társaság, és azt mondja, hogy nagy szenzáció volt, mikor bemutatta ezt a miniatűr kis könyvet. Őneki majdnem minden Madách kiadás megvan. Nekem is megvolt, és azt borzasztóan sajnálom, hogy odaadtam az Ember tragédiáját Zichy Mihály rajzaival meg Arany János balladáit ugyancsak a Zichy rajzaival.

Hol születik a prédikáció?

Bartha Tibor idejében engem behívtak a Zsinati Liturgiai Bizottságba Varga Lacival együtt, és ezáltal – bár egyikünk sem teológiai doktor – bekerültünk a Doktorok Kollégiumába. Ez egészen a rendszerváltásig ment. Ami istentiszteleti rendtartás megjelent '75-ben, annak a temetési liturgiáját én állítottam össze, az én írásom került bele. A nevem nem került bele, de nem is az a lényeg, mert én tudom, hogy azt én írtam. Az istentiszteleti rendtartás nyomtatásban megjelent kétszer is, mert kérték a lelkészek. Akkora, hogy bele lehet tenni a Bibliába, föl lehet vinni a szószékre, és benne van a teljes liturgia minden része: keresztelés, úrvacsora, ünnepek... a presbiteravatástól kezdve minden végestelen végig.

Az egyháznak a szolgálatát véleményem szerint nem lehet olcsón eladni, mert én ezzel nem szerzek embereket. Ahogy nem szerzek azzal sem – persze, én öreg vagyok, konzervatív vagyok, mindent elismerek –, hogyha én gitármuzsikával akarok gyülekezetet szervezni, amivel mostan nagyon sokan akarnak. Jó, én még azt is elhiszem, hogy valami eredményt így is elérnek, de azzal nem értek egyet, hogy kiküldik a gyerekeket az istentiszteletről, meg hogy külön van a fiataloknak az istentisztelete, és ott csak gitármuzsika van, és ha egyszer betévednek egy templomba, és azt mondják, hogy énekeljük el a 25. zsoltárt, csak néznek, mint a moziban. Persze, hogy nem érzi jól magát, hát nem tud énekelni! Itt Kecskeméten szinte nem is énekelnek, csak úgy dűnnyögnek egy kicsit, pedig én ahhoz voltam hozzászokva Győrben is – Bogyiszlón pláne –, hogy csak úgy zengett a templom. És abban az énekben annyi lelkeket mozgató, lelkeket melegítő erő van! Mert amikor eléneklik a gyülekezetben, hogy „Egyedüli reményem ó Isten, csak te vagy”, és ott

van valaki, aki csak egy kicsit is szívből énekl, nem hiszem, hogy meg nem mozdul a lelke erre a gondolatra.

Én azt vallottam egész életemben, az volt a homiletikám, mert én is úgy tanultam Csekey Sándor professzortól, hogy menj föl a szószékre úgy, mintha először mennél föl, azzal az izgalommal, azzal a feszültséggel. Hogy soha ne mondd azt, hogy majd ennek az öt hülye parasztnak mondok valamit – mert volt ilyen tendencia is, pláne a régi papoknál –, de úgy, hogy talán most méz föl utoljára és nem fogsz soha többet, mert már nem leszel. Úgy mondd el, hogy ha lesz ott valaki, aki először hallja, ne menjen el üres lélekkel! Úgy mondd el, hogy ha utoljára hallja ott valaki abban a gyülekezetben, ahol te prédikáltál, az utolsó percében is tudja, hogy hova tartozik! Ez az a feszültség, amit én vallottam egy egész életem át.

A hollandoknál meg a skótoknál is olvassák a prédikációt. Hát itt is: ott van a lelkész kezében a papír még az imádságnál is. A múltkor azt mondja az egyik asszonytestvérem, hogy képzeljem el, azt mondta a lelkész, hogy imádkozzunk, és „hát ugye lehajtottam a fejem, imádkozunk, de egyszer úgy fölnéztem, mert olyan monoton mondja, és akkor láttam, hogy fordított a papíron”. Hát, ha valakinek imádkoznia kell szívből, az nem tudja olvasni! Énnekem le van írva legtöbbször a prédikáció, de én még soha nem olvastam, nem is tudnám olvasni.

Hol születik a prédikáció? Éjszaka, mikor nem tudok aludni, másnap vagy harmadnap, mikor leülök az íróasztalhoz és leírom, s harmadjára akkor, amikor fölmegek a szószékre és a Szentlélek egészen más titkot ad a szívembe vagy a gondolatomba. Jó, talán megmarad a vezérfonal, de kitölti valami, ami már nem én vagyok, hanem amiről valljuk, hogy Isten Lelke. És így válik élővé. Valamelyik nap eszembe jutott, hogy azt mondta Gyökössy Endre, ő a Jó Pásztor legkisebb bojtára. Én pedig azt az Igét vettem elő a múltkor, ami Győrben volt az igehirdetés alapigéje: „Én vagyok az élet kenyere.” [János 6,35]. Mikor Győrben templomot szenteltünk azt mondtam, hogy ez Betlehem templom lesz. Hú, örvendeztek neki, hogy a kis Jézus! Nem! Hanem Betlehem mezeje, amelyik Betlehem azt jelenti, hogy a kenyér háza. Jézus azt mondja, hogy „Én vagyok az élet kenyere”. Én meg vagyok a legkisebb pékinas egy kicsit az élet kenyerét adni, egy kicsit segíteni az emberi gondolattal. Én vagyok az Úr Jézus legkisebb pékinasa. Vagy voltam. Mert most már inkább voltam.

Jegyzetek

¹ **Weiss Manfréd Acél- és Fémművei** (1946-tól Csepel Vas- és Fémmű) a 20. századi magyar ipartörténet egyik legnagyobb vállalkozása. 1892. december 10-én nyújtotta be Weiss Berthold és Manfréd telep- és építési engedély kérelmét a ráckevei főszolgabírórságra, hogy Csepel határában tölténygyárat létesíthessen. 1896-1914 között a gyár az ország legnagyobb hadiüzemévé fejlődött. 1907-ben megindul a fémcsőgyártás, 1909-ben a járműgyártás, 1911-ben az acélkohászat is beindult a gyárban. Egyre több munkaerőt igényelt az üzem, a megnövekedett forgalom pedig szükségessé tette a közlekedésfejlesztést. 1912-ben megnyitották a Ráckevei HÉV szárnyvonalaként Csepel első HÉV vonalát. 1914 nyarán a gyár családi részvénytársasággá alakult. A háború miatt megnövekedett igényeket csak úgy tudták kielégíteni, hogy bevezették a három műszakos munkarendet. Az első világháború végén a Weiss-műveknek 28 ezer munkása volt, 250 hektáron elterülő gyártelepe 216 épületből állt. A háborús években épülnek ki Csepel kulturális és szociális létesítményei, segélyhely, tanoncműhely, kaszinó. A gyárral együtt fejlődött a település, a gyár mellé csecsemőotthon épült. Csepel község lakóinak száma pedig 1910-re megközelítette a 10 ezer főt. Az 1920-as években épült fel a gyártelep keleti részén a tisztviselőtelep, az iskola és Csepel első kórháza. A két világháború között Weiss Manfréd és utódai újabb vállalatain kívül számos új gyár és üzem is megalapozott itt (Fésűsfonó, Posztógyár, Magtermelő Rt.). A II. világháború bombázásai súlyos károkat okoztak az üzemekben, melyeket 1946-ban államosítottak. A II. világháború után a szocialista nagyipar egyik fellegetvőjének tekintették. 1950. január 1-jén Csepelt több peremvárossal és településsel együtt Budapesthez csatolták. A Vasművet 1950-56 között Rákosi Mátyásról nevezték el, majd 1991-ig Csepel Vas- és Fémmű volt a neve. A 90-es évek elejétől az egyre erősödő gazdasági nehézségek miatt az üzemek fokozatosan eltűntek illetve átalakultak. (Források: http://bfl.archivportal.hu/index.php?action=gallery&category_id=135, http://podo-pro.hu/judapest_4-resz/)

² A zsidóság Csepel-szigeti megjelenése a számukra polgári egyenjogúságot biztosító 1867. évi XVII. törvénycikk elfogadása után kezdődött. 1880-ban kettő, 1890-ben már huszónhét zsidó lakost számláltak a faluban. Miközben Csepel lakossága 1893 és 1910 között 2200 főről 8000 főre emelkedett, az izraelita lakosok száma megtízszereződött: 27-ről 269 főre növekedett, 1920-ra pedig meghaladta az 500 főt. A pesterzsébeti rabbinátus alá tartozó hitközséget 1910-ben létesítették, imaházat az Erzsébet (ma Kossuth Lajos) utca 84. számú házban alakították ki. Weiss Manfréd gyermekeinek a Mauthner, a Kornfeld, a Chorin, és a Herczog utódokkal kötött házasságai nyomán létrejött az ország legnagyobb zsidó származású családi közössége. A család tagjai nem laktak Csepelen, de gazdasági tevékenységükkel megalapozták a község fejlődését. Mauthner Ödön magtermelő és magkereskedelmi telepet létesített itt, és amikor 1923-ban létrejött a Neményi Testvérek Papírgyára, akkor a nagy tőkeerejű Achner-Neményi családi közösség is megjelent Csepelen. 1930-ban a 23 ezer csepeli lakos közül 638 volt izraelita vallású. Számuk a vézskorszakig mintegy 900 főre emelkedett, a helyi kiskereskedelemben, kisiparban fontos szerepet töltöttek be.

³ A csepeli gettó helyét a Weiss Manfréd gyár II. és III. számú kapuja között, a Magyar utca, Mező utca, Petőfi utca térségében jelölték ki, ott gyűjtötték össze azt a több száz csepeli magyar állampolgárt, akiket zsidónak nyilvánítottak. Ugyanakkor a második világháború kezdetétől a királymajori internálótáborból és a csillagtelepi barakkokból – ahová a Budapesten különböző okokból letartóztatott zsidókat zárták – vonultak kényszermunkára a munkaképes zsidó nők és férfiak. Közülük került ki az a 35 áldozat, akiket az 1944. július 27-i légitámadásban nem engedtek be a bombabiztos bunkerekbe. Július végéig összességében több mint tízezer embert hurcoltak a különböző csepeli telepekre, köztük körülbelül 2000 zsidót Dömsödről, Kiskunlacházáról, Ráckevéről, Szigetszentmiklósról, Taksonyról és Tökölről, és valószínűleg Dunaharaszti zsidó lakosait is. Június végén, július elején a Csepel különböző táboraiiban raboskodó zsidókat – a hadiüzemekben dolgozó munkaszolgálatosok kivételével – a budakalászi gyűjtőtáborba szállították, ahonnan július 6-8. között deportálták őket Auschwitz-Birkenaubá. A háború után 80 túlélő tért vissza Csepelre. (Források: Bolla Dezső: A zsidóság Csepelen. In: *Csepel Újság*, 2008. január 25., Randolph L. Braham (szerk): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, II. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010. A *Pest-Pilis-Solt vármegye* c. fejezetet írta Vági Zoltán és Végső István)

⁴ A csepeli Weiss Manfréd Művek Diósgyőr és a győri MÁVAG mellett egyike volt az ország három legnagyobb hadiipari komplexumának, emellett a Horthy-ligetben létesült Dunai Repülőgépgyár szintén fontos hadiipari létesítménynek számított, így a második világháború végén Csepel az egyik legtöbbször támadott célponttá vált. Az első bombázás 1944. április 3-áról 4-ére virradó éjjel a brit 205. Bomber Group gépeitől érte a városrészt, ezt nappali amerikai szőnyegbombázás, majd ismét brit éjjeli bombázás követte április 13-án, illetve április 16-án. Rövid szünet után 1944 júniusában és júliusában ismét több hullámban bombázta a brit és az amerikai légierő Csepelt. 1944. július 27. volt Csepel történetének egyik legszörnyűbb napja. A település

---

központja, a Szent Imre tér és környéke szinte teljesen elpusztult. Tűz martaléka lett a római katolikus templom, és tetemes károkat szenvedett az összes közintézmény is. A Weiss Manfréd Acél- és Féművekben helyreállíthatatlan károk keletkeztek, a harcokcsiggyártás a továbbiakban itt megszűnt. A Magyar Posztógyár teljesen kiégett, az üzemet is helyreállíthatatlannak nyilvánították, a megmaradt gépeket leszerelték és kitelepítették a szigetről. A finomítók mellett lévő Neményi Testvérek Csepeli Papírgyára szintén teljesen kiégett. Az utolsó támadás 1944. szeptember 18-án érte Csepelt. (Forrás: Pataky Iván - Rozsos László - Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett I-II., Zrínyi kiadó, 1992.

⁵ **Jedlik Ányos Bencés Gimnázium:** (1945-1948): községileg segélyezett, a pannonhalmi Szent Benedek rend által vezetett iskola. 1945 elején a FKgP, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt küldöttei közösen kérték Kelemen Krizosztom főapáttól a gimnázium vállalását, a községtől a dologi terhek viselését. Miután a pannonhalmi konvent és a községi képviselőtestület ezt vállalta, 1945 szeptemberében megkezdődött a gimnáziumi oktatás. A gimnáziumhoz csatlakozott a szintén Jedlik Ányos nevet viselő általános iskola és a volt katolikus elemi iskola mint alsó tagozat. 1948-ra a 3 gimnáziumi osztályban 113, az általános iskola felső tagozatában 430, az alsó tagozatban 416 tanulót 11 bencés tanár, 24 világi tanár és tanító és 3 apáca (Isteni Megváltó Leányai) tanított. A bencés tanárok esti tanfolyamot vezettek a gyári munkások részére, akik a pestszentlőrinci állami gimnáziumban tettek magánvizsgát. Tanítottak a Weiss Manfred gyár esti gimnáziumában és a Felsőfokú Ipariskolában. 1948. június 16-án a Jedlik Ányos Bencés Gimnáziumot államosították. (Forrás: Magyar Katolikus Lexikon)

⁶ **Kapcsándi Zsigmond** (1918-1998): bencés pap, tanár. 1949-ig a csepeli Jedlik Ányos Bencés Gimnáziumban tanított, majd az iskola államosítása után (1984-ig) 35 évig volt Csobánka plébánosa. "Ott "mindenkinek mindene" volt: hűséges pástora több nemzetiségű híveinek, dialóguspartnere az ellenzéki értelmiségnek. Derűs lelkülete, humorérzéke nehéz helyzetekben is segítette őt, és általa sokakat". Nyugdíjba vonulása után Pannonhalmán élt. (Forrás: Pannonhalmi Szemle; <http://t3.osb.hu/static/naplo/naplo8.html>)

⁷ **Lónyay utcai Református Gimnázium és Kollégium.** A gimnázium 1859-ben Török Pálnak, a pesti református egyház akkori főesperesének kezdeményezésére alakult az Egyháztanács jóváhagyásával és Gönczy Pál segítségével, aki a gimnázium megalakulása érdekében felajánlotta saját magániskoláját. A tanítás olyan híres tanárokkal folyt, mint például Gyulai Pál, Thaly Kálmán és Ravasz Árpád, és olyan híres tanítványok érettségiztek a gimnáziumban, mint Gárdonyi Géza, Csonka János, Szent-Györgyi Albert, Amerigo Tot, Beöthy Zsolt és Bächer Mihály (zongoraművész). A gimnáziumot 1952-ben államosították. Hosszú várakozás után az 1993/94-es tanévben indulhatott újra a Lónyay utcai Református Gimnázium, ha nem is az eredeti épületben. Évekig albérletben folyt a tanítás, majd a 2000/2001-es tanévet már eredeti helyén kezdhette meg az iskola. http://www.lonyayrefi.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=1

⁸ **Draskóczy István** (sz. 1906.): író, vallástanár. Középkolai tanulmányait a pécsi cisztercita rend gimnáziumában fejezte be. 1926-30 között a Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatója volt. 1933-ig az Egyesült Államokban tanult ösztöndíjasként. Hazatérése után, mint hitoktató szolgált, majd 1934-52 között a Lónyay utcai Református Gimnázium vallástanára, 1945-52 között az internátus vezetője lett. 1979-ben készítette el az iskola második félszázadának történetét. (Forrás: Szathmáry Sándor: Draskóczy István: A Budapesti Református Gimnázium második (csonka) félszázadának szellemi arculata; In: *Confessio*, 1993/3.)

⁹ **Lengyel Lajos** (1900-1968): tanár, szótárszerkesztő. A Debreceni Tudományegyetemen magyar-latin szakos középkolai tanári, majd doktori oklevelet szerzett (1937). 1952-ig a Miskolci Református Reálgimnázium, a Debreceni Református Kollégium, végül a budapesti Református Lónyay Gimnázium tanára. Közben dolgozott a Magyar Filozófiai Társaság gondozásában készülő Filozófiai Szótáron. Filozófiai tárgyú tanulmányokat írt az Athenaeum című folyóiratba, és filozófiatörténeti tárgyú előadásokat tartott a Rádióiskolában, ezenkívül latin nyelvet tanított az ELTÉ-n és az orvosi egyetemen. 1952-től az MTA Nyelvtudományi Intézetének Szótári Osztályán dolgozott. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

¹⁰ **Varga László** (sz. 1936.): református lelkész, püspök-helyettes, országgyűlési képviselő. A kecskeméti Közgazdasági Középkolában érettségizett 1954-ben, a Budapesti Református Teológiai Akadémián 1959-ben szerzett református lelkészi oklevelet. 1959-től, Monoron, Seregélyesen, Izsákon, Kunszentmiklóson segédlelkészként, majd 1962-1965-ig Kecskeméten a Bácskiskunsági Egyházmegye esperese mellett szolgált. 1965-1976 között Tiszakécskén, 1976-tól 2006-ig Kecskeméten volt lelkész. Tevékenyen részt vett 1990-től régi iskolája a Kecskeméti Református Kollégium újraindításában és újraépítésében. 2006-tól 2009 decemberéig ennek az iskola együttesnek, a Kecskeméti Református Kollégiumnak volt főigazgató-lelkésze. 1976-tól 2003-ig

---

esperes helyettes volt a Bácskiskunsági Református egyházmegyében. 2003 és 2008 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspök-helyettese, 2009-től a Dunamelléki Református Egyházkerület Székházának és Konferencia Központjának főigazgatója. 1980-90 között Kecskemét város tanácsának tagja, majd 1990-98 között a város önkormányzati képviselője, a Szociális Bizottság elnöke volt. 2010-ben a Fidesz-KDNP-szövetség Bács-Kiskun megyei listájáról szerzett országgyűlési képviselői mandátumot. (Forrás: <http://kdn.hu/kdn/parlament-frakcio/varga-laszlo>)

¹¹ Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1951. július 17-én bizalmas megbeszélést folytatott a református egyház két magas rangú vezetőjével: Péter János tiszántúli püspökkel és Finta István egyetemes konventi főtanácsossal. Az egyház említett vezetőinek tudomására hozta, hogy „a református egyház a következő feladatok elé került: 1. diakonissza szervezetek megszüntetése, 2. egyházi földek felajánlása, 3. a kis létszámú gyülekezetek csoportosítása, 4. teológiai akadémiák összevonása, 5. egyházkerületek összevonása.” A konventi elnökség július 24-én tárgyalta az első négy feladatról. Másnap, az újabb megbeszélésen a konventi főtanácsos már ütemtervet terjesztett elő az „egyházszugorításra”: 1. A diakonissza-szervezeteket november 30-ig megszüntetik, 2. mindennemű egyházi földet azonnal, de legkésőbb szeptember 1-jéig felajánlanak az államnak, 3. vállalják, hogy a kis létszámú gyülekezetek összevonásával („bokrosítás”) öt év alatt 20–25%-kal csökkentik az anyaegyházközségek számát, 4. a konventi elnökség intézkedik, hogy a dunántúli egyházkerület a pápai, s a Tiszáninneni egyházkerület a Sárospataki Teológiai Akadémián 1951. szeptember 1-jén már ne nyisson meg új tanévet, hanem a hallgatókat Budapestre, illetőleg Debrecenbe irányítsa.

(Forrás: Kollega Tarsoly István (szerk): Magyarország a XX. században / A református egyház (1945–1989); www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/272.html)

¹² **Pap László** (1908–1983): a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára, dékánja, 1957-ig dunamelléki püspök-helyettes. Egyik vezéralakja volt az 1956 nyarától kibontakozó református egyházi megújulási mozgalomnak. A forradalom leverése után, a megerősödő államhatalom – a lényegében helyreállított korábbi (1948–1949 utáni) egyházi felső vezetéssel – a tanári kar és teológus ifjúság tiltakozása ellenére – eltávolította tanári állásából és dékáni tisztéből, majd valamennyi közegyházi tisztségétől megfosztották. 1958-tól 1963-ig a Tolna megyei Murga kis egyházközségébe helyezték segédlelkésznek, majd nyugdíjazták. Az utrechti egyetem meghívta tanárának, de kiutazási engedélyt nem kapott. (Forrás: Ladányi Sándor: Református teológiai hallgatók a forradalomban. A Budapesti Református Teológiai Akadémia teológus ifjúsága az 1955–1956-os esztendőben; <http://www.szszbmo.hu/szemle/dokumentumtar>)

¹³ **Ravasz László** (1882–1975) református püspök. A gimnázium négy felső osztályát 1900-ban Székelyudvarhelyen, a teológiát 1904-ben Kolozsvárt végezte, s már 1903-tól püspöki titkár volt. 1905-ben a berlini egyetemen töltött egy évet. 1906 őszétől káplán volt Bánffyhunyon, s miután 1907 májusában Sárospatakon teológiai magántanári, júniusban Kolozsvárt bölcsészettudományi képesítést szerzett, ez év őszén a gyakorlati teológia tanára lett Kolozsvárt. 1917-ben zsinati póttaggá, 1918-ban főjegyzővé választotta az erdélyi egyházkerület, 1921-ben püspökké a dunamelléki, s ettől fogva Budapesten lelkészkedett. 1948-ban lemondott a püspökségről, 1951-ben a lelkészségből is nyugalomba vonult. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1915-ben választmányi tagjává, 1923-ban elnökévé választotta, az Országos Református Lelkészegyesület 1936-ban elnökévé, a Magyar Tudományos Akadémia 1925-ben tiszteletbeli tagjává, 1937-ben három évre másodelnökévé, a Kisfaludy-társaság 1923-ban tagjává választotta. A debreceni és pécs-soproni egyetem 1929-ben a teológia, a lancasteri 1929-ben a jog, a saint-andrews-i 1937-ben a bölcsészet díszdoktorává választotta. A Protestáns Szemlének 1914-től 1918-ig, Református Szemlének 1918-tól 1921-ig szerkesztője volt.

(Forrás: Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Elektronikus Könyvtár; <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2342>)

¹⁴ **Muraközy Gyula** (1892-1961) református lelkész, író, műfordító, szerkesztő. Tanulmányait a budapesti Református Teológiai Akadémián és a franciaországi Montaubanban végezte, majd a budapesti Kálvin téren volt segédlelkész, 1932-től lelkész. 1918-tól 1931-ig Kecskeméten volt lelkész. A Dunamelléki Református Egyházkerületben 1936-ban tanácsbíró, 1937-ben és 1939-ben zsinati rendes tag, 1946-ban főjegyző volt. A Református Munkások Országos Szövetségén belül 1939-ben az ő vezetésével alakult meg a Magyar Evangéliumi Munkásszövetség mint a magyar protestáns szellemi és fizikai munkások, alkalmazottak társadalmi érdekképviselői és önszervező egyesülete. 1942-ben a református konvent Muraközy Gyula konventi missziói lelkész elnöklete és Éliás József igazgató-lelkészsége alatt hozta létre a Jó Pásztor Bizottságot, amelynek célja a zsidóságból áttért református egyháztagok lelkigondozása és az arra rászorulóknak szociális és karitatív gondozása volt. 1955-ben nyugalomba vonult, de 1957-től ismét a Kálvin téren lett lelkész. 1957-től haláláig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára volt. 1933-34-ig szerkesztette a Református Élet című lapot. Szerkesztője volt a Reformátusok Lapjának, a Református Figyelőnek, 1945-től az Élet és Jövő,

---

1957-től a Hungarian Church Press című lapnak, felelős kiadója a Theológiai Szemlének. Számos prédikációs és imádságoskönyve, verseskötete jelent meg, írt regényeket, elbeszéléseket és színdarabokat is. (Forrás: Kecskeméti Életrajzi Lexikon, <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/252.html>)

¹⁵ **Ecsedy Aladár** (1902-1990): református lelkész. 1925-ben végezte el a budapesti Teológiai Akadémiát. 1924-től 1929-ig – Biberauer Richárd igazgató hívására – a budapesti Bethesda Kórház lelkésze volt, ahol a betegek körül végzett lelkészi munkán kívül a diakonissza és belmissziói munkát szervezte, vezette. Tildy Zoltán hívására és utódként került a tahitótfalusi gyülekezetbe, amelynek 32 éven át lelkésze volt. Szolgálata jelentős részét az ébredésnek, az evangélizációnak, az országos gyermekmisszióknak és sajtószolgáltatásnak szentelte. (Forrás: <http://www.tahitotfalu.hu/portal/index.php?oldal=falutortenet>)

¹⁶ **Budai Gergely** (1887-1974): lelkész, teológiai tanár, dékán. A pesti teológia elvégzése után két évig Szolnokon volt segédlelkész, majd 1911-től a Szilágyi Dezső téri egyházközségben. 1917-től vallástanár, 1918-1935 között a budapesti református vallásoktató testület igazgatója volt. 1924-ben teológiai magántanári vizsgát tett gyakorlati teológiából és egyházjogból, majd 1929-ben bölcsészdoktorságot szerzett a budapesti Tudományegyetemen. 1934-től 1954-ig tanított a budapesti Teológiai Akadémián ótestamentumi, vallástudományi és filozófiai tárgyakat is. A Református Egyházi Könyvtár számos kötetét segítette létrehozni és sajtó alá rendezte azokat. 1938-tól 1944-ig a Teológiai Akadémia igazgatója volt. 1954-ben nyugdíjba ment. Nyugdíjas éveiben fordította le az Újtestamentumot oly módon, hogy minden vers fordítását gondos exegézis előzte meg. Az Újszövetségnek ez a fordítása 1967-ben jelent meg. (Forrás: Bucsay Mihály: Dr. Budai Gergely emlékezete; <http://palheidfogel.gportal.hu/gindex.php?pg=27907169>)

¹⁷ **Csekey Sándor** (1896-1956): református lelkész, teológiai tanár, egyháztörténész. Alsóváradon (Nyitra vm.) született. Pápán érettségizett, majd Budapesten végezte teológiai tanulmányait (1914-1918). Két év budapesti segédlelkészi szolgálat után 1922-1924 között előbb Edinburgban, majd az amszterdami Szabad Egyetemen folytatja teológiai tanulmányait. Amszterdamban – első magyar ösztöndíjas hallgatóként – lett a „történelmi kálvinizmus” elkötelezett híve. 1924-1926 között püspöki titkár, majd belmissziói lelkész Budapesten. 1925-ben Debrecenben teológiai doktorátust, majd 1926-ban Sárospatakon teológiai magántanári címet szerzett. 1926-28 között Szalkszentmártonban végzett lelképásztori szolgálatot. A Budapesti Református Theológiai Akadémián 1928-tól töltötte be az egyháztörténelmi tanszék vezetését. 1933-tól 1948-ig a Ráday Könyvtár, 1944 és 1947 között a Theológiai Akadémia igazgatója volt. (Forrás: Károli Gáspár Református Egyetem honlapja; <http://www.kre.hu/htk/index.php/egyhasztoertenet-tanszek.html>. Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténelmi Lexikon (2. kiadás, szerk. Ladányi Sándor), Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.)

¹⁸ **Czeglédy István** (1910-1966): református lelkész, teológiai tanár. A Budapesti Református Teológiai Akadémián (1928–32) és Utrechtben (1930–31, 1933–36) végezte teológiai tanulmányait. Lelkészi oklevelet Budapesten szerzett (1934), az utrechti egyetemen teológiából doktorált (1936). 1932-1944 között Budapesten kórházi lelkész, majd szülőfalujában, Nagysallón volt lelképásztor. Katonai szolgálat közben 1944-ben orosz hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza. Hazatérve 1948-ig beosztott lelkész Cegléden, majd 1952-ig diakonissza intézeti lelkész és hittan tanár volt Nyíregyházán. 1953-tól haláláig a Budapesti Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékén tanított, 1957-1960 között a Teológiai Akadémia dékánja volt. Ugyanezekben az években a Belső-Józsefvárosi Egyházközség lelkészeként szolgált. 1958-ban a prágai Keresztény Békekonferencia egyik alapító tagja volt. (Források: Magyar Életrajzi Lexikon, http://www.kre.hu/htk/images/doc/ujszovetsegi_tanszek_rovid_tortenete20130131.pdf)

¹⁹ **Czeglédy Sándor** (1883-1944): református lelkész, teológiai tanár, bibliafordító. A Pápai Theológiai Akadémián végezte teológiai tanulmányait (1905), ahol magántanárrá képesítették (1908). 1906-tól Nagypisanicán missziói lelkész, 1910-1914 között Nagysallón lelkész. 1914-től 1920-ig teológiai tanár a Pápai Theológiai Akadémián. 1920-1928 között Győrben, 1928-tól haláláig Cegléden végzett lelkészi szolgálatot. A Dunántúli Egyházkerület főjegyzőjévé 1924-ben, a Pápai Theológiai Akadémia gondnokává 1927-ben választották. 1920-1927 között a Tatai Egyházmegye esperese volt. 1929-ben a Dunántúli Egyházkerületben tanácsbíróvá, 1939-ben zsinati póttaggá választották. Választmányi tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak, szerkesztője a Dunántúli Protestáns Lapnak. Verseket, regényeket, egyházi műveket fordított. Hamar Istvánnal és Kállay Kálmánnal kiadta Sylvester Bibliái Lexikonát. 1924-ben lefordította és saját kiadásában megjelentette az Újszövetséget, melyet 1930-ban átdolgozva, új kiadásban a Brit és Külföldi Bibliatársulat adott közre. (Forrás: Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténelmi Lexikon (2. kiadás, szerk. Ladányi Sándor), Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.)

---

²⁰ **Ágai László** (1884-1916): tanár. Taulmányait a kolozsvári református kollégiumban végezte, majd matematika-fizika szakos tanári oklevelet szerzett. Az 1910/1911-es tanévben helyettes tanárnak nevezik ki a nagyenyedi kollégiumba, ugyanakkor az internátusi felügyelő tanár feladatát is ellátta. Az I. világháború elején önkéntesként vonul a frontra, 1916-ban, harminckét éves korában az orosz fronton halt meg. Áprily Lajos szintén Nagyenyeden kezdte tanári pályáját. 1921-ben jelent meg első verseskötete, a *Falusi elégia*. A kötet *Nevek* című versciklusának nyolc versében az I. világháborúban elesett tanítványait, barátait – köztük Ágai Lászlót, kollégiumi tanártársát és barátját – siratja el. A *László* című vers Ágai lírai portréja. „*Eszmény. Professzor. Vallomástevő. / Reátapadnak csillogó szemek. / Lelkes világa: szellem, szám, erő – / amíg a föld alatta megremeg. / ...Be sokszor néztem azt a homlokot. / Ó, nem, nem a régi hellén szobrokon: / az összhang ott a homlokán lakott. // ...És mert nyugodtabb volt a többinél, / irigye lett a robbanó acél, / a szent homlok ma már: homlok-darab. // S a gögös érc győzelmet ünnepel – / pedig csupán a tükröt törte el: / az összhang mindörökre megmarad.*” (Forrás: <http://www.nagyenyed.ro/agai-laszlo/>)

²¹ **Szabolcska László** (1897-1957): református lelkész, irodalomtörténész, egyházi író, Szabolcska Mihály költő fia. Középiskoláit Temesváron végezte, majd Kolozsváron, Debrecenben és Budapesten folytatott református teológiai (utóbbival párhuzamosan az egyetemen bölcsészeti) tanulmányokat, majd Budapesten szerzett bölcsészdoktori diplomát is. Angliában tett hosszabb tanulmányút után 1923-tól Temesváron előbb másodlelkész, majd apja nyugdíjba vonulása után, 1928-tól parókus lelkész, 1931-től esperes. 1935-ben költözött Magyarországra, ahol haláláig a Buda-hegyvidéki Református Egyházközség lelképásztora volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

²² Az Állami Egyházügyi Hivatal 1957 januárjában rendeletet adott ki arról, hogy minden egyházi sokszorosítványhoz, körlevélhez, sajtótermékhez ezentúl az ÁEH előzetes engedélyre van szükség. (Forrás: Szabó Zsolt: Félévszázados a Reformátusok Lapja; In.: *Ferencvárosi kalendárium*, 2008, 3.)

Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH): 1951 májusában (I/1951. tc.) létrehozott országos hatáskörű szerv, amelynek célja a magyarországi egyházak önállóságának minél teljesebb korlátozása, az egyház és a szocialista állam közötti (kényszer)megállapodás (1950. VIII. 30.) betartásának ellenőrzése volt. Hivatalosan a Minisztertanács felügyelete alatt állt, de kapcsolatban volt az MDP KB agitációs-propaganda osztályával, illetve a BM Titkosszolgálatának III/III-1. sz. Vallási Osztályával. Az ÁEH az egyházi hivatalokba „békepapokat” ültetett, az egyházmegyei hivatalokhoz megbízottakat, ún. bajszos püspököket küldött. Az ÁEH döntött minden az egyházakat és az államot egyaránt érintő ügyben: pénzügyi támogatásról, kinevezésekről, áthelyezésekről, előkészítette az egyházi vonatkozású jogalkotást, felügyelte az egyházi intézményeket, tárgyalt a Vatikánnal stb. 1989-ig működött, véglegesen 1990-ben szűnt meg, amikor utolsó utódszervét, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát is felszámolták. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

²³ **stencilezés:** A nyomtatáson kívül a legkorábbi dokumentum-sokszorosítási (reprográfiai) eljárás a stencilkészítés volt, melyet az 1910-es évek végétől egészen az 1970-es évekig használtak, amíg a korszerűbb technikák – xerox, fénymásolás, számítógépes nyomtatás – ki nem szorították. Stencilezéssel gyenge minőségű másolatok készültek kézi erővel, viszont a stencilgép kis helyen elfért, és a stencilkészítés a nyomdai előállításához képest olcsó és gyors eljárás volt. Az eredeti dokumentum egy gépelt példányról hatvantól pár száz példányig lehetett másolatot készíteni. Eredetileg a sokszorosítandó szöveget egy viasszal bevont papírlapra gépelték, majd a lapot a stencilgép dobjára feszítették, és erről készültek a másolatok rotációs technológiával. Később a stencilezésre szánt anyagot a gépirónó kétrétegű stencil-papírra gépelte, aminek felső vékony papírrétegét az írógép betűje "kistancolta", azaz átlukasztotta – mivel a betűk útjából elterelték az írógép festékszalagját –, és sokszorosításkor az így keletkezett réseken ment át a festék. A stencil-papír hátlapja (alsó rétege) vastagabb papír volt, amit sokszorosításkor eltávolítottak. Addig védte a vékony papírt, illetve, ha a gépeléskor a kettő közé tettek indigót, akkor a hátlapon jól olvashatóvá vált a szöveg. Mivel stencilezéssel gyakran készültek rölapok, szamizdat kiadványok, a stencilgépeket – például az egyetemeken, főiskolákon – rendszeresen ellenőrizték. (Forrás: <http://retronom.hu/node/11893>)

²⁴ „A budapesti Református Teológián a forradalom előtti héten (...) Magócsi István vezetésével egy csoport 19 pontba foglalta követeléseit s azokat a dékán úrral együtt diákszékhelyben készült október 26-án megtárgyalni. Október 22-én, hétfőn többen részt vettek az Építőipari Műszaki Egyetem nagygyűlésén. Másnap az ifjúság nyilatkozatot küldött a MEFESZ-nek, melyben az egyetemi ifjúság harcaival való szolidaritását fejezte ki s

---

elhatározta, hogy teljes egészében részt vesz az Írószövetség által kezdeményezett tüntetésen. Fél háromkor volt a találkozás a Gorkij fasorban, s a menet úgy indult el, hogy két sor író után egymásba karolva haladt a teológia ifjúsága. A Múzeum körúton találtak az egyetemi ifjúsággal, innen együtt mentek tovább s együtt csinálták tovább mindazt, ami a magyar ifjúságot a világ szemében is nagyra tette. Ezen az első, felejthetetlen éjszakán kevesen aludtak a teológián. Voltak, akik együtt harcoltak a ferencvárosi fiatalokkal, a csepeli munkásokkal és az egyetemi ifjúsággal, mások már akkor sebesültmentő szolgálatot teljesítettek, vagy valamilyen más módon hasznosították magukat. Az elkövetkező napokban ki harcba, ki sebesültszállításban, ki élelemszerzésben és más apróbb munkákban szolgált. Akik pedig otthon voltak, azok a környéken dülő nagy tüzharc miatt a dékán úrral együtt a Ráday Könyvtárban tartózkodtak. (Forrás: Bárczay Gyula - Csényi György: Református írások 1956-ból. In. *Reformátusok Lapja*, 2008. LII. évf. 42. szám, A budapesti teológushallgatók '56-os részvételéről részletesen ld. Boros Gyula: Református teológus voltam 1956-ban; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/107/oldal/2/>)

²⁵ **Baksa Csaba** (1934-2005): református lelkész, egyiptológus. Kunhegyesen született, ahol édesapja szintén református lelkész volt. Érettségije után teológiai tanulmányait a Budapesti Református Teológián kezdte. 1956. december 6-án Ausztriába menekült ahol két évig 14 menekülttábor lelki-gondozója volt. Kivándorlása után a Yale Egyetemen végzett majd Akron (OH), Wharton (NJ) és Hammond (IN) központokban végezte lelkészi szolgálatát. Tovább vándorolva Kanadába költözött ahol a hamiltoni Kálvin János magyar gyülekezet lelképásztora volt 30 évig. Sokéves munkája eredménye volt többek között Giorgio Vasari: *Kánai Mennyező* című festményének Magyarországra való visszajuttatása 1999-ben. (Forrás: www.kmcssz.org/contents/amult/)

²⁶ (1956) október utolsó napjaiban Magócsi István IV. éves és Herczegh Lajos II. éves társaink, a budapesti Református Teológia ifjú Timótheusai a magyar nemzet szabadságharcában életüket áldozták. (...) Magócsi Pista a Lónyay utcai Református Gimnáziumba már azzal iratkozott be, hogy teológus akar lenni. E mélyen átértett hivatástudat minden tétlen meglátszott. Monori földije a megmondható, mennyi szolgálatot végzett néprajzi kutatásai közben is. Amikor a gyilkos golyó érte, az egyik kórházból, sebesült társunk látogatásáról tért vissza Herczegh Lajossal együtt. Útjuk közben egy kis csapattal találtak, amely a golyózáportól nem mehetett át a másik oldalra. Fehér zászló alatt sikerült átsegíteni az édesanyákat s gyermekeik így nem várták hiába őket – de ők ketten már nem térhettek vissza szerető édesanyjuk karjaiba. A Lónyay utca 41. szám előtt sortűz érte őket. Herczegh Lali azonnal meghalt, Pista kórházban vérzett el. Kép nappal előbb mindketten vért adtak, hogy a sebesültek életét mentse. (Forrás: Bárczay Gyula - Csényi György: Református írások 1956-ból. In. *Reformátusok Lapja*, 2008. LII. évf. 42. szám)

²⁷ **Benda Kálmán** (1913-1994): történész, levéltáros. A Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–földrajz szakán 1937-ben szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. 1937–1938-ban a bécsi, a berlini és a párizsi egyetemen volt ösztöndíjas, már a budapesti egyetem Magyar Történelmi, illetve Újkori Egyetemes Történelmi Intézete munkatársaként. 1938-tól négy évig a Tatai Népfőiskola igazgatója, de a Budapesti Református Gimnázium óraadója és a kultuszminisztérium segédfogalmazója is volt. 1942–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa. 1945–1947-ig a Történettudományi Intézeté átnevezett kutatóhely, 1947–49-ig a Kelet-európai Tudományos Intézet igazgatóhelyettese volt. Eközben 1945 és 1949 között a budapesti egyetemen török kori magyar történelmet tanított, de tankönyvírói tevékenysége is ezen időszakhoz kötődik. 1949-ben politikai okok miatt valamennyi állásából elbocsátották, alkalmi munkákból élt, majd 1953-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosaként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején újra behívták a Teleki (Történettudományi) Intézetbe igazgatóhelyettesi megbízással, de 1958-tól csak tudományos munkatársi beosztásban maradhatott. 1961-ben megszerezte a kandidátusi fokozatot, de politikai ürüggyel eltiltották a katedrától. Csak 1974 és 1977 között taníthatott a szegedi főiskolán, pedig mindig is oktadni szeretett volna. (1984-ben az ELTE címzetes egyetemi tanára lett.) 1979-től a történelemtudományok doktora, majd az MTA Történettudományi Bizottságának lett a tagja. 1980-tól átvette a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének vezetését, de részt vett az ekkor alakuló História történelmi ismeretterjesztő folyóirat szerkesztőbizottságának munkájában is. 1983-tól a Történettudományi Intézet osztályvezetője, innen ment nyugdíjba is, de tanácsadóként továbbra is segítette az intézetet. 1990-ben az MTA levelező, majd 1991-től rendes tagja lett. 1992-ben megkapta a Széchenyi-díjat. 1993-ban nyolcvanévesen lett az újonnan megalakult Károli Gáspár Református Egyetem rektora. (Forrás: <http://www.tortenelemtanitas.hu/2010/01/benda-kalman-1913%E2%80%931994/>)

²⁸ **Horváth János** (1921-1988): vasesztergályos, az Állami Egyháztügyi Hivatal elnöke. 1936-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba, 1939-ben vették fel a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Illegális pártmunkát végzett, amiért 1942-ben elfogták, hat hónap börtönbüntetést kapott. 1944-ben részt vett a kőbányai fegyveres ellenállási mozgalomban. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt központjában dolgozott, 1945. áprilistól a Sopron megyei, 1946-tól a Veszprém megyei pártbizottság titkára. 1947-től a Baranya megyei pártbizottság másodtitkára. 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja központjában dolgozott, 1949–1950 között a Vasútpolitikai Osztály vezetője. 1951-től az ÁEH elnökhelyettese, 1952–1959 között elnöke. 1959-től a Textilalkatrészgyártó Vállalat igazgatója. (Forrás: <http://hollok.hu/ae.html>)

²⁹ Az 1956-os csepeli harcokról részletesen ld. Eörsi László: Budapest ostroma, 1956. In. *Budapest Negyed*, 2000/3-4)

³⁰ **Kalamár József** (Seregélyes, 1895. október 16. – Csepel, 1956. október 26.): kommunista politikus. Asztalos szakmát tanult. Az októberi polgári demokratikus forradalom győzelme után kapcsolatba került az antimilitarista csoporttal, részt vett a KMP csepeli szervezetének megalakításában. A Tanácsköztársaság idején a csepeli direktórium tagja, majd vöröskatonaként harcolt a román és a cseh fronton. 1919. augusztus után két évre internáltak. Kiszabadulása után, 1921 őszétől a Weiss Manfréd-gyárban a szakmaközi szervező bizottság tagja, 13 éven át a Magyarországi Szociáldemokrata Párt csepeli szervezetének elnöke és egyben az illegális kommunista párt tagja: kapcsolatban állott a Társadalmi Szemle szerkesztőségével. 1933-ban letartóztatták, feketelistára került. Baloldali ellenzéki magatartásáért az MSZDP-ből kizárták. 1942 nyarán letartóztatták az antimilitarista mozgalomban való részvételéért. A II. világháború végén részt vett a Csepel kiürítését megakadályozó akcióban. 1945-1948 között Csepel főbírója volt, majd a Fővárosi Temetkezési Intézet igazgatója. 1945-től 1949-ig a Pest megyei, 1948-1949-ben a Csepeli Nemzeti Bizottság tagja, 1950-ben a XXI. kerületi népfrentbizottság elnöke, fővárosi képviselői bizottsági tag. Tagja volt az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának és a csepeli pártbizottságnak. 1954-től haláláig Csepel tanácselnöke volt.

„Csepelen október 26-án a felkelők Kalamár József tanácselnököt keresték, részint azért, mert elterjedt az a valószínűleg megalapozatlan hír, hogy ő a felelős egy tüntető két nappal korábbi haláláért. A királyerdei Sorn Károly vezette csoport rá is talált egy iskolában a bujkáló tanácselnökre, akit végül Bódi József tarkón lőtt. A holttest még napokig hevert meggyalázottan, mert nem engedték elhantolni. Ugyanekkor egy másik fegyveres osztag is kereste Kalamárt, de tagjainak figyelmét felkeltette, hogy az általuk ismeretlen Bordás András, Kossuth-díjas esztergályos menekül előlük. Üldözőbe vették, és eközben egyikük – Nagy József – elsütötte fegyverét, amelynek lövedéke azonnal megölte Bordást. Csepelen egy orvlövés is halált okozott: 27-én, amikor a csepeli gyári őrsg és a felkelők között rendkívül feszült helyzet alakult ki, és az őrsg megerősítésére érkezett Kupper Béla századost, volt partizánt, amikor a tömeghez kívánt szólni, valaki lelőtte.”

(Források: Digitális História Adatbázis;

http://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4514&catid=74:k&Itemid=67&lang=hu, Eörsi László: 1956 hordaléka. In. *Beszélő*, 12. évf. 12. szám, 2007. december)

³¹ **Csurgay Árpád** (sz. 1936.): magyar villamosmérnök, nanotechnológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1976 és 1980 között a Távközlési Kutatóintézet tudományos igazgatója. 1985 és 1993 között az MTA főtitkárhelyettese. (Forrás: http://mta.hu/koztestuleti_tagok?PersonId=18969)

³² **Radics József** (1904–1980): református lelkész, esperes. Teológiát tanult Budapesten 1925-30-ban, közben Erlangenben és Zürichben töltötte az 1928-1929. tanévet. Segédlelkész volt Kiskunlacházán 1926-27-ben, Pesterzsébeten 1927-28-ban, Cecén 1929-30-ban, majd 1930-tól 1973-ig, nyugalomba vonulásáig lelképásztor Cecén. 1965-től 1973-ig a Vértesaljai egyházmegye esperese. (Magyar Életrajzi Lexikon)

³³ **Kathona Géza** (1903-1989): református lelkész, esperes, egyháztörténész. Komáromi bencéseknel érettségizett, majd 1922 és 1925 között a Pápai Református Főiskolán, 1925–1926-ban a bazeli egyetemen teológiát tanult, lelkészképesítő vizsgát tett. 1931-ben Pápan szentelték lelkésszé. 1939-ben, Debrecenben teológia doktori fokozatot, 1948-ban magántanári képesítést szerzett. Enyingen, Vörösberényben, Alsóörsön, majd 1956-tól 1966-ig Szekszárdon szolgált, egyúttal a Tolnai Református Egyházmegye esperese volt. 1975 és 1982 között Veszprémben élt, majd Győrbe költözött. Kutatási területe a 16–17. század művelődéstörténete és vallásfilozófiája. Tanulmányai elsősorban Teológiai Szemle c. folyóiratban jelentek meg a Heidelbergi Kátéről, Dávid Ferencről, Huszár Gálról, Méliusz Juhász Péterről, Bod Péterről stb. (Forrás: Pannónia Könyvtár; <http://wiki.strandkonyvtar.hu/index.php>)